

חמישים שנה למלחמת ששת הימים

אסופת מאמרים

עורך: ד"ר אל"מ מיל. שאול שי

יוני 2017

תוכן עניינים

2	הקדמה
3	מלחמת ששת הימים בפרספקטיבה מצרית- שורשי התבוסה (אל-נכסה) והשלכותיה ד"ר מירה צורף
7	מלחמת ששת הימים – נקודת המבט הערבית אל"מ מיל. פסח מלובני
11	מלחמת ששת הימים – נקודת המבט הסובייטית אל"מ מיל. פסח מלובני
13	תפיסת הביטחון של ישראל במבחן מלחמת ששת הימים ד"ר אל"מ מיל. שאול שי
16	50 שנים למלחמת ששת הימים, "עומק אסטרטגי" כמושג פרדוקסלי ד"ר דב תמרי, תא"ל מיל
21	תפיסת החרמון במלחמת ששת הימים ד"ר אל"מ מיל שאול שי

מלחמת "ששת הימים" שהתחוללה לפני 50 שנה מהווה ציון דרך בולט בהיסטוריה של עם ישראל ומדינת ישראל. ניצחונה של מדינת ישראל במלחמה זו הביא לשינויים מרחיקי לכת בחברה הישראלית, במערכת הפוליטית שלה, ושינה את פני ההיסטוריה של המזרח התיכון.

ברטרופסקטיבה ניתן לומר כי מלחמת ששת הימים הייתה פועל יוצא ממשבר אזורי שיצא מכלל שליטה והידרדר ככדור שלג למלחמה כוללת, אשר לפחות מלכתחילה אף לא אחד מהצדדים התכוון שתפרוץ.

בראשית שנת 1967 העריך אמ"ן כי במהלך השנה הקרובה לא צפויה מלחמה כוללת עם מדינות ערב, אם כי סייג זאת באפשרות של הידרדרות והסלמה כתוצאה מהחיכוכים עם סוריה. ואמנם, השתלשלות האירועים בהמשך הובילה בסופו של דבר לפרוץ המלחמה.

במלחמת ששת הימים הפגין צה"ל כושר לחימה ותעוזה יוצאי דופן שהובילו לאחד הניצחונות הבולטים בהיסטוריה הצבאית המודרנית. ואולם, למרות הניצחון הצבאי המזהיר, לא הצליחה ישראל בנסיבות המדיניות ששררו באותה עת לתרגם ניצחון זה להסכמי שלום עם שכנותיה, אלה הגיבו להצעותיה להיכנס למשא ומתן בהצהרת, "שלושת הלאוים" של ועידת ח'רטום ובפתיחת מלחמת התשה.

מלחמת "ששת הימים" זכתה לעיסוק מחקרי נרחב בארץ ובעולם ומהלכיה ותוצאותיה נלמדים באקדמיות צבאיות ובקורסים ברבים מצבאות העולם.

קריסתה של בריה"מ ופירוק הגוש הסובייטי מאפשרים לבחון את מלחמת "ששת הימים" מנקודות מבט חדשות, לפי מקורות שלא עמדו לרשות החוקרים קודם לכן. בחלוף הזמן נחשפו מסמכים גם בארכיונים בבריטניה ובארצות הברית שתרמו להבנה טובה יותר של נקודת המבט "המערבית" על המהלכים שקדמו למלחמה ולתוצאותיה.

אף כי במדינת ישראל לא ניתן לחשוף את מלוא המסמכים העוסקים במלחמה זו, לאחרונה הותרו לפרסום מסמכים רבים וגם בעולם הערבי הביא עידן האינטרנט לחשיפת מידע שהיה חסוי בעבר.

המכון למדיניות ואסטרטגיה במרכז הבינתחומי בהרצליה, מפרסם לרגל מלאת 50 שנה למלחמת ששת הימים וכנס הרצליה ה-17, אסופת מאמרים זו העוסקת בנקודות מבט שונות על המלחמה ותוצאותיה.

ד"ר אל"מ מיל. שאול שי

מנהל המחקרים

המכון למדיניות ואסטרטגיה

המרכז הבינתחומי הרצליה

מלחמת ששת הימים בפרספקטיבה מצרית- שורשי התבוסה (אל-נכסה) והשלכותיה

ד"ר מירה צורף¹

"המלחמה התחילה ואני נסחפתי עם החדשות על הניצחונות. אפילו כשנודע לנו שאנחנו נסוגו לקו ההגנה השני הממונה עלינו נפגש אתנו ואמר לנו: זאת נסיגה טקטית כדי להקל את הלחץ מעל סוריה ואח"כ אנחנו נצא למתקפת נגד... ואז הגיע ה-9 ביוני... ברדיו שדרו פסוקי קוראן והקריין הודיע שהנשיא ימסור הודעה... פחדתי לשמוע חדשות רעות... לפתע אנשים יצאו מן הבתים כשהם רצים לכל עבר, הם קראו והריעו: "נאצר, נאצר". אמרתי לעצמי: בטח נצחנו אבל הם צעקו ובכו...לא! עבד אל-נאצר לא יכול להיות מובס! העיתונים לא משקרים ולא הרדיו, ולא הטלוויזיה... אמרתי לעצמי זה בטח חלום!" אלה הדברים ששם המחזאי המצרי לנין אל-רמלי בפי סעדון, גיבור מחזהו "סעדון המשוגע" (סעדון אל-מגנון).

דבריו של סעדון משקפים נאמנה את האופן שבו הפנימו אזרחי מצרים את מהלך מלחמת יוני 1967. כך בדיוק דווחה התקשורת המצרית על אודות המתרחש בשדה הקרב. "fake news".

היה זה עבד אל-נאצר שניסח את האידיאולוגיה הפן ערבית בספרו "הפילוסופיה של המהפכה" והתחייב להוציא אותה מן הכח אל הפועל. "עלינו להבין כי ערביותה של מצרים איננה ענין המשתנה לפי הנסיבות. ערביותנו היא עובדה קיימת". הצהיר עבד אל-נאצר ב-22 לפברואר 1962. אלא שחזון לחוד ומציאות לחוד שכן, פרט לירח הדבש קצר הימים בין מצרים לסוריה שהתבטא באיחוד ביניהם (שנודע כקע"מ-קהילה ערבית מאוחדת) בין השנים 1958-1961 הלכה הפאן ערביות הנאצריסטית מדחי אל דחי. כך לדוגמא, סבר נאצר כי יוכל לחלץ את עצמו מכישלון פירוק קע"מ ולזקוף לזכותו הישג אישי באמצעות הענקת תמיכה פעילה לרפובליקנים שחוללו בתימן הפיכה כנגד המלוכנים. ב-26 בספטמבר 1962 שיגר הנשיא המצרי לתימן כ-15000 חיילים, בינואר 1963 כבר לחמו על אדמת תימן כ-25000 חיילים ובסוף נובמבר 1963 הגיע מספרם של החיילים המצרים בתימן ל-50000. פרט לקורבנות המצרים ולמשאבים הכספיים שהושקעו במלחמה ודלדלו את המשק המצרי שכתוצאה מכך הפגין הציבור המצרי התמרמרות ואכזבה, גרמה המעורבות המצרית בתימן למתיחות עם ערב הסעודית שתמכה במלוכנים בתימן. כמחאה על תמיכתו של עבד אל-נאצר ברפובליקנים גיבשה סעודיה ברית מדינות אסלאמיות פרו מערביות צעד שהתפרש ע"י נאצר כקריאת תיגר על ההגמוניה של מצרים בעולם הערבי אך יותר מכך היא התפרשה על ידו כחתימה תחת מנהיגותו שלו.

למן נקודת הזמן הזו ועד למחצית השנייה של שנת 1967 מצא עצמו עבד אל-נאצר באחת מנקודות השפל הקשות של מנהיגותו: ניסיונותיו לביסוסה בעולם הערבי נכשלו. על אף שמצרים היתה חתומה על הסכם הגנה משותף עם סוריה, ירדן ועיראק, היא כשלה לפעול כמגינת הערבים. כך לדוגמא לאחר שישאל הגיבה על פעולותיהם של הסורים להטיית מקורות הירדן בהריסת ציוד ההטיה בסוריה, נקראה מצרים להגן על מפעלי ההטיה הערביים אלא שנאצר נאלץ להסתייג מפעולה צבאית או מכל התערבות אחרת שתכליתה לאפשר את המשך פעולת ההטיה ע"י מניעת הפעלתו של המוביל הארצי שהוצג כפרויקט ישראלי שנועד "לגזול את מימיהם של הערבים". הנימוק שנאצר העלה בפני מבקריו בעולם הערבי היה כי "כל עוד מדינות ערב מפורדות ומפוצלות אין מצרים יכולה להביס את ישראל שמאחוריה מתייצבות המעצמות האימפריאליסטיות. " או בניסוח אחר מן ה-26 באוגוסט 1965 "אילו היינו מסוגלים לחסל היום את ישראל האם היינו ממתינים עד מחר?" נימוקים הססניים כגון זה, שעמדו בסתירה להצהרותיו היהירות והרברבניות של עבד אל-נאצר בנוסח "היהודים מאימים עלינו במלחמה, אנו אומרים להם: בבקשה! ברוכים הבאים! אנו וצבאנו מוכנים ומחכים לכם!" אך העצימו את הביקורת שהפנו כלפיו ראשי המדינות הערביות. פעולת התגמול של צה"ל בכפר סמוע ב-13 בנובמבר 1966 היתה עליית מדרגה בביקורת כלפי הנשיא המצרי. הפעם מכוונה של ירדן. פעולה זו של צה"ל שהתרחשה על רקע סידרה של פעולות חבלה שבוצעו נגד מטרות ישראליות ושעקבותיהן הובילו לכפר סמוע שבשטחה של ירדן, הסתיימה בהרס 125 בתים ובכלל אלה מרפאה ובית-ספר תיכון וב-14 חיילים ירדנים הרוגים. תוצאות אלה הובילו להתקוממות עממית נגד המלך חוסין שנאלץ לדכאה תוך שימוש בטנקים. בנסיבות אלה ולנוכח מדיניות אי ההתערבות של מצרים בקרו הירדנים את עבד אל-נאצר על הצהרותיו הרמות ומעשיו המעטים ולגלגו על

¹ ד"ר מירה צורף היא מרצה בכירה בחוג להיסטוריה של המזה"ת ואפריקה באוניברסיטת ת"א וחוקרת בכירה במרכז ד"ן. מאמר זה מבוסס על הרצאה במסגרת הכנס: "חמישים שנה למלחמת ששת הימים" שנערך באוניברסיטת בר-אילן ב-8 במאי 2017.

מצרים המסתתרת מאחורי כח האויב ואינה עושה דבר למען אחיה הערבים הנתונים תחת מתקפה. המדינות הערביות לא קבלו בשום צורה ואופן את הריאליזם הנאצריסטי המפוכח על פיו בנסיבות הקימות אין מצרים מסוגלת לגבור על ישראל בשדה הקרב.

אלא שמשבר המנהיגות של עבד אל נאצר לא התבטא אך ורק בכישלון האידיאולוגיה הפן ערבית. גם המדיניות הגלובלית פעלה לרעתו. שכן, התקרבותה שלא לומר תלותה ההולכת וגוברת של מצרים בברה"מ רוקנה למעשה את הניטרליזם החיובי מתוכנו ומאז עלייתו לכס הנשיאות של לינדון ג'ונסון הגיעה ארה"ב למסקנה כי אין לה מה להפסיד מהניטרליזם החיובי האנטי אמריקאי של עבד אל-נאצר. מי שעלולה היתה להפסיד מהמדיניות האמריקאית היא הכלכלה המצרית שנשענה במידה רבה על יבוא החיטה מארה"ב. המדיניות האמריקאית באה לידי ביטוי בין השאר ב-10 במרץ עם חתימת מזכר ההבנות שבמסגרתו הודגשה מחויבותה של ארה"ב לביטחונה של ישראל. ואם לא די באלה הרי גם בסוגיית הסכסוך עם ישראל נאלץ עבד אל-נאצר להודות בנחיתותה הצבאית של מצרים אל מול ישראל ובהיעדרה של תוכנית פעולה קונקרטיה לשחרור פלסטין.

בנסיבות אלה נזקק עבד אל-נאצר למהלך דרמטי שישקם את מעמדו כמו גם את מעמדה של מצרים. אשר על כן במאי 1967 הוא חזר על מהלך מן הסוג שהפך לסימן ההיכר ולטכניקה הפוליטית שלו קרי: ניצולם של הקשיים עצמם בסיטואציה של חוסר מוצא כמנוף להישגים פוליטיים מרחיקי לכת וזאת באמצעות הימור גדול. היה זה סוג של *deja vu* כזו היתה התנהלותו של עבד אל-נאצר במשבר סואץ 1956 עת הלאים הנשיא המצרי את תעלת סואץ בניגוד מוחלט לאמנת קושטא משנת 1888 הקובעת כי תעלת סואץ הינה נתיב מים בינלאומי הפתוח לשיט חופשי בימי שלום ובימי מלחמה. וכן תוך הפרה בוטה של הסכם 1954-שבועות מספר לאחר שבריטניה מילאה את חלקה בהסכם ופינתה ביוני 1956 את אחרון חייליה מן התעלה. בנקודה זאת טען נאצר כי "כיום, לפי החוק הבינלאומי רשאית כל מדינה להלאים חברות הממוקמות בטריטוריה הריבונית שלה". מהלך זה הפך את נאצר לגיבור לאומי למי ששם קץ דה פקטו לכיבוש הקולוניאלי הבריטי והעניק למצרים את עצמאותה המלאה (אסתקלאל תם).

יש שיאמרו כי בכך מתמצאת הגאונות הנאצריסטית שבאה לידי ביטוי ביכולתו להבין לאשורם את המצבים המשתנים ולאמץ דפנסיבה ארגונית ההולמת את הנסיבות החדשות(האם לזה יקרא דפנסיבה? האין זו אופנסיבה לכל דבר ועניין?) באפריל 1967 הגיעה לשיאה המתיחות בין סוריה לישראל על רקע המשך עבודות ההטיה של מימי הירדן, כאשר התפתחה תקרית שהובילה להפלתם של שישה מטוסים סורים במרחב האווירי של דמשק. המצרים טענו (ובישראל הכחישו) כי על רקע התפתחויות אלה פורסמו בישראל הצהרות תקיפות שהתפרשו ע"י הסורים כאיום ישיר על המשטר. ב-11 במאי הצהיר יצחק רבין ז"ל בראיון לקול ישראל: "מתקרב הרגע שבו נעלה על דמשק" וב-13 במאי טען לוי אשכול המנוח אף הוא לקול ישראל כי "לא תהיה חסינות למדינה אחת המעודדת וממליצה על פעולות חבלה וכי השקט והשלווה לא ישררו אך ורק בעברו האחד של הגבול. אולם קבענו לנו עיקרון: אנו נבחר בעיתוי, במקום ובאמצעים לתגובה כלפי התוקפן". ב-22 במאי סגר נאצר את מיצרי טיראן למעבר אוניות ישראליות- צעד שהווה *casus belli* לכל דבר ועניין. באוטוביוגרפיה "ספור חיי" טען אנואר סאדאת כי עבד אל-נאצר נקט בצעד זה כיוון "שהיה להוט לסגור את המיצרים כדי לשים קץ לתרגילי התחרות של הערבים וכדי לשמור על קרנו הרמה בתוך העולם הערבי. הנה כך ניתנו פקודות לסגירת מיצרי טיראן ולהוצאתו של חיל החירום של האו"ם.... משנסגרו מיצרי טיראן, סכם סאדאת, "היתה המלחמה ודאית".

ואם לא די בכך החליט נאצר לרכז כוחות בסיני והכניס לחצי האי 130000 חיילים מצרים. מן הראוי לציין כי פעולה זאת לא נועדה מלכתחילה לחולל מלחמה אלא להפגין נחישות ובכך לשפר את מעמדו של עבד אל-נאצר בשלושת ההיבטים של מדיניותו שהועמדו למבחן: במישור הבינעריבי, בזירה הבינלאומית ובקונפליקט עם ישראל. לשון אחר: כוונתו של נאצר הייתה ליזום מהלך מוגבל מרוסן, כזה הניתן לבקרה ובעיקר הפיך(רברסבילי). הטיב לתאר את המהלך הנ"ל האינטלקטואל המצרי תופיק אל-חכים במסה שחיבר תחת הכותרת "ההתפכחות" (עודת אל-ועי) שראתה אור ב-1974: "האם היה השימוש ב"בלוף" בטבעו של עבד אל-נאצר? אם נשחזר את נסיבות מלחמת 1967: פיזורו של כל צבאנו בסיני במערך הפגנתי עצום וריכוזם של כל הטנקים החדשים והישנים שלנו ושל כל חיילנו, המאומנים והבלתי מאומנים, בריכוזים אדירים מרהיבי עין ואימתניים למראה- וכל זאת בלי כוונה לתקוף באמת- נמצא שהכוונה הייתה להשיג את המטרה באמצעות בלוף ולא בפעולה ממשית".

במישור הבין-ערבי התגלה מהלך זה כהצלחה גדולה לאין שיעור ממה ששקלל עבד אל-נאצר. במאי 67 חזרו הערבים לדבר עליו במונחים משיחיים, הסורים צהלו המלך חוסין טס לקאהיר ואפילו פייצל, מלך סעודיה, ברך על המהלך גם עם בחצי פה ובלשון רפה. כאן המקום לציין כי תגובתם הנלהבת של המנהיגים הערבים כמו גם הרחוב הערבי הם

שהפכו את המהלך לבלתי הפיך (אירברסבילי). במישור הבינלאומי קווה עבד אל-נאצר כי הישענותו על ההתראות הכוזבות של הסובייטים על אודות ריכוז כוחות ישראלים בחזית הסורית כהכנה לפלישה רחבת היקף, תייצר מחויבות עמוקה של הסובייטים לפעולה נגד ישראל. עוד סבר עבד אל-נאצר כי מהלך זה עשוי להועיל להפגת המתח עם האמריקאים שהפגינו חרדה מכל מהלך העלול לערער את מהלך הכוחות במזה"ת ומהעמקת המעורבות הסובייטית באזור. נאצר קווה כי אם יפגין ריסון ושליטה עצמית יוביל הדבר לפיוס עם ארה"ב ולחידוש משלוחי החיטה למצרים. פרט ידוע הוא כי ב-7 ביוני אמור היה סגן נשיא מצרים, זכריא מוחי אל-דין, להגיע לביקור בווינגטון ובמקביל סגן נשיא ארה"ב, יוברט האמפרי, עמד לצאת לקאהיר. יש יסוד מסוים להניח שמטרת הביקורים ההדדיים הללו הייתה לשאת ולתת על הסגה הדרגתית של מרבית כוחות הצבא המצרי מסיני והעלמת עיין מצרית ממעבר סחורות ישראליות במיצרי טיראן ובתמורה הבטחה אמריקאית לחידוש משלוחי החיטה למצרים. אלא שהמלחמה פרצה והתוכנית בוטלה. כהיסטוריונים איננו יכולים להשתעשע ב"מה היה קורה אילו....", אך עצם המהלך המתוכנן המתואר לעיל, על אף שלא יצא מן הכח אל הפועל, מצביע על כך שעבד אל-נאצר לא היה מעונין במלחמה בשלב זה. זאת ועוד, גם מהתבטאויותיו השונות ניתן להסיק כי הוא הצביע על שנת 1970 כמועד הקרוב ביותר לעימות.

גם בזירת העימות מול ישראל קיווה עבד אל-נאצר שפעולת ההרתעה המצרית תציג את ישראל בעיני אזרחיה כחסרת אוניס נוכח ערעור בטחונה ומניעת המים ממנה וכך יביא המהלך להתפוררות החברה הישראלית מבפנים.

תוצאות המלחמה ידועות לכל: מצרים נחלה תבוסה (נכסה): 15000 חיילים וקצינים מצרים נהרגו, כ-5500 נפלו בשבי, 300 מטוסים הושמדו. תוצאות המלחמה הממו את הציבור המצרי. המחזה "סעדון המשוגע" פרי עטו של לנין אל-רמלי ממחיש את התדהמה שאחזה בציבור המצרי נוכח התבוסה. "מה קרה ב-1967 שואל סעדון שהיה מאושפז בבית חולים לחולי נפש והשתחרר בראשית שנות ה-90 את הגרס. אומרים שקרתה לנו תבוסה. מה זאת אומרת תבוסה? האם זה אומר שבהתחלה התקדמנו ואח"כ נסוגנו?" "לא" משיב הגרס. "האמת שלא היה קרב," "איך זה?" תמה סעדון, "הרי אנחנו הפלנו להם 133 מטוסים - אמרו את זה ברדיו ובעיתונים." "אמרו", משיב לו הגרס, "אבל זה לא קרה. מה שקרה הוא שישראל כבשה את סיני, את הגולן בסוריה ואת הגדה המערבית בירדן." פרט הגרס את מימדי התבוסה. "לא יכול להיות!" זעק סעדון. "ביום הרביעי הסכמנו להפסקת אש", משיב לו הגרס, "ללא שום הגבלה או תנאי והסכמנו להחלטה 242 המכירה בזכותה של ישראל להתקיים. ביום החמישי עבד אל-נאצר אמר שהוא אחראי לאסון הזה והסתלק כלומר התפטר. האנשים יצאו לרחובות התחילו הפגנות שדרשו מעבד אל-נאצר להישאר והוא הסכים..." אך סעדון מסרב להאמין: "... הוא יחזור ויאחד את האומה הערבית.. ימחק את המדינה המכונה ישראל מעל המפה.. הוא יגרום לנו לעלות ביכולתנו על רוסיה ואמריקה. לא יהיה לנו אף אזרח רעב או אנאלפבית, הוא יביא לנו שמחה ורווחה ויעניק לנו דמוקרטיה, צדק וחירות. הוא יפיח בנו גדולה וכבוד ואנחנו עוד נגיע לירח."

ב-9 ביוני עוד בטרם עכל הציבור המצרי את מימדי התבוסה שנחלה מצרים הודיע נאצר בדרמטיות שכה אפיינה אותו על התפטרותו: "איננו יכולים להתעלם מכך שספגנו תבוסה קשה בימים האחרונים! אך אני משוכנע שאנו נתגבר אך לשם כך דרושים סבלנות, תבונה ואומץ" פתח הנשיא את נאום ה"נכסה" שלו. עבד אל-נאצר חזר והדגיש את היות המלחמה מלחמה ערבית מלחמתה של האומה הערבית כולה. והדגיש כי מי שמתחיל עם סוריה יסיים עם מצרים" וחתם בלקיחת אחריות אישית לתבוסה כשהצהיר: "אני מודיע בזאת שאני נכון לשאת במלוא האחריות. זוהי החלטתי ואני מצפה שתתמכו בי. אני מתפטר מכל תפקיד פוליטי רשמי או אחר וחוזר להיות כאחד האזרחים. ובהתאם לסעיף 110 לחוקה הזמנית משנת 1964 הוריתי לזכריא מוחי אל-דין לקבל על עצמו את משרת הנשיא."

אלא שהציבור המצרי לא קבל את ההתפטרות ותבע מהנשיא לחזור בו מהתפטרותו לאלתר. הנשיא המתפטר נעתר לתביעת עמו, חזר בו מהתפטרותו ומיד ניסח אסטרטגיה חדשה למאבק עם ישראל, כשיעד הביניים המידי היה ביטולם הגמור של הישגי המלחמה. הקונצפציה שאמץ הנשיא הייתה דו שלבית: השלב הראשון אותו כינה "חיסול תוצאות התוקפנות" נועד להביא לנסיגת ישראל לגבולות ה-4 ביוני תביעה זו הושתתה על הטיעון שתוקפנות היא פשע ובעבור בצוע פשע אין כל תמורה. השלב השני כונה "השבת הזכויות הלגיטימיות של העם הפלסטיני במולדתו" כשהדגש היה על הזכויות הקולקטיביות ולא על הזכויות האינדיבידואליות או ההומניטריות של פליטי פלסטין. השלב השני לא הוגדר באופן מחייב לא מבחינת העיתוי ולא מבחינת הדרך. העיקרון היה שימורה של האופציה אם כתוכנית מגירה או כריטואל ותו לא. מטרת התוכנית הדו-שלבית הייתה לבטל או למזער את הישגיה של ישראל במלחמה בלא שמצרים תתבע לשלם מחיר פוליטי כלשהו בעבור זאת.

הביקורת הציבורית על הנשיא עבד אל-נאצר החלה רואה אור רק לאחר מותו של הנשיא ב-28 בספטמבר 1970. הובילו אותה שני המאורות האינטלקטואלים המצרים הבולטים: תופיק אל-חכים ונגיב מחפוט'. ואולם, על אף הביקורת

הנוקבת של השניים כלפי נשיאם עמוק בליבם קימת הייתה אמפטיה כלפי האיש. במסה "ההתפכחות", שקטעים מתוכה צוטטו לעיל, טען אל-חכים כי " זהו הסגנון הקבוע של התחכמותנו האופיינית במלחמות המהפכה: לסבך את עצמנו ואחר כך לסגת. הנסיגה במלחמת 67 עלתה במחיר יקר ושחקה את מצרים בתבוסה אשר לא תימחה מדברי ימיה...". נאצר", קובע אל-חכים, "היה אדם שרצה בשלום אך בילף במלחמה ואלו ישראל רצתה במלחמה ובילפה בשלום... מי שמבלף בשלום ורוצה במלחמה מנצח במלחמה אך מי שמבלף במלחמה ורוצה בשלום מפסיד את המלחמה והשלום גם יחד וזה היה מצבנו". בהתייחסו לפטירתו של הנשיא מודה אל-חכים: "ביום מותו נסחפנו כולנו ואני במיוחד רגשותי ונסיבות מותו הניעוני לחפוץ להציב לזכרו פסל באחת מכיכרות קאהיר. היו שקבלו את הרעיון והיו כאלה שהתנגדו לו בין אלה היה מי שכתב לי שהוא מסכים לעצם רעיון הצבתו של הפסל אך לדידו אין להציבו בקאהיר כי אם בת"א משום שישראל לא חלמה מעודה שתגיע לעליונות צבאית בסדר גודל שכזה ועליה להוקיר את מדיניותו של נאצר שבזכותה הגיעה עד הלום". - שילוב של ציניות ונוסטלגיה כלפי הראיס.

גם נגיב מחפוט' הביע את בקורתו כלפי עבד אל-נאצר במסה "לפני כס הכבוד", (אמאם אל-ערש) שבו מנהיגיה של מצרים מתיצבים לפני מלכיה-אליה הפרעוניים של מצרים ועומדים למשפט ההיסטוריה. כשעבד אל-נאצר מתייצב מול רעמסס השני פונה המלך הפרעוני לנשיא המצרי ואומר לו: "...שנינו הפכנו את התבוסה לניצחון שלא היה כמוהו. אלא שלי האיר המזל פנים ועליתי על כס המלכות כשמצרים היתה הגדולה שבאומות, ואלו אתה שלטת בה כשהייתה אומה קטנה בין ענקים. לי העניקו האלים אריכות ימים וכח נפשי וגופני אך כלפיך גילו קמצנות.. עד כי הקיץ עליך הקץ טרם זמנך" ואכן, שלוש השנים שלאחר המלחמה שבהם המשיך עבד אל-נאצר לכהן כנשיאה של מצרים היו קשות מנשוא עבורו ומלחמת ההתשה אותה אמץ כאסטרטגיה אלטרנטיבית לאסטרטגית הזבנג וגמרנו שקדמה למלחמת ששת הימים התישה אותו עצמו והובילה למותו. בכך תם עידן והחל עידן חדש בתולדותיה של ארץ הנילוס.

מלחמת ששת הימים – נקודת המבט הערבית

אל"מ מיל. פסח מלובני

מלחמת "ששת הימים" היא בראייה הערבית מזימה שתוכננה על ידי ישראל, בתמיכת בעלת בריתה ארצות הברית, כנגד מדינות ערב. עם זאת, ברית המועצות תרמה תרומה חשובה במהלכה לתהליך שהוביל למלחמה זו. לפי ראייה זו, החל ביצוע התכנית לגרירת מצרים וסוריה למלחמה כבר בראשית ינואר 1967, כאשר ישראל החלה בסדרת הפרות של הסכם שביתת הנשק עם סוריה, וזאת על ידי הרחבת שטחי החקלאות שלה באזור המפורז שממזרח לכינרת, על חשבון השטחים שבידי החקלאים הסורים. הסורים הגיבו על הפרות אלה ב-7 באפריל, בתקרית בה היו מעורבים תותחים ומטוסים, במהלכה הפולו שישה מטוסי מיג-21 לסורים.

באותה עת נערכו גם מספר תנועות צבאיות של ישראל ליד הגבול הסורי, שהצביעו על ריכוזי כוחות בהסתר. הסורים התלוננו על התוקפנות הישראלית בפני מועצת הביטחון, והסובייטים העבירו איגרת אזהרה לישראל. הסורים ראו את מעצמות המערב כמי שעומדות מאחורי מהלכי ישראל, שנועדו לגרור את סוריה למלחמה. ב-13 במאי קיבלו ההנהגות בסוריה ובמצרים מידע מברית המועצות בדבר המצאות ריכוזי כוחות ישראלים גדולים ליד הגבול הסורי, שהוערכו בכ-11-13 חטיבות, וכי ישראל מתכננת לפתוח בהתקפה נרחבת בין התאריכים 18-22 למאי, שמטרתה הפלת המשטר בסוריה². לסורים נמסר לאחר הקרב האווירי ב-7 באפריל, כי ישראל מכינה התקפה נרחבת בשטח סוריה. המידע הועבר לשתי המדינות מבלי שנבדק ואומת על ידי גורמי המודיעין הסובייטיים³.

הסורים התלוננו על האיומים הישראלים בפני מזכיר האו"ם, או טאנט, אשר שלח את משקיפיו לבדוק את הנושא. דו"ח המשקיפים קבע שאין בסיס לדבר, וכי אין כל ריכוזי כוחות ישראלים וסוריים בקרבת הגבול.

פרשנים ערבים בכירים הציגו בדיעבד כי מדינות ערב במלחמת יוני 1967 היו קרבנות למלכודת שהונחה על ידי ישראל והמערב, בהשתתפות ברית המועצות. זו האחרונה הייתה מסובכת בעניין כאשר המודיעין הסובייטי המציא את סיפור ריכוזי הכוחות הישראליים מול הגולן, הפך כל פלוגה לחטיבה, והעביר להנהגה הסורית (וגם המצרית) מידע כי ישראל ריכזה 11 חטיבות בגבול זה. בראייתם נראה כי ברית המועצות ביקשה לעורר מלחמה באזור המזרח התיכון משתי סיבות:

א. ברית המועצות ידעה שתוצאות המלחמה יהיו לטובת ישראל, וכי בשל כך יזדקקו הערבים לנשק הסובייטי ולתמיכתה בעמדתם במועצת הביטחון בתחומים המדיני והצבאי כאחת. בצורה כזאת תחזור ברית המועצות לאזור במלוא עוצמתה.

ב. פתיחת חזית מלחמה חדשה באזור המזרח התיכון, בו מצויות עתודות הנפט הגדולות בעולם, עשוי להפחית את הלחץ על החזית הווייטנאמית, בה הסתבכה ארצות הברית, דבר שיגביר את מבוכתה בזירה הבינלאומית, ויציגה בפני דעת הקהל העולמית כמי שתמיד ניצבת לצד העושים, ונגד העמים הלוחמים לעצמאותם ואחדותם.

לדעת הפרשנים הערבים נקטה ברית המועצות עמדה לא ברורה ואף מסוכנת כאשר דיווחה על ריכוזי הכוחות הישראליים בחזית הסורית, דבר שדחף את עבד אל-נאצר, נשיא מצרים, לפרוס את כוחות הצבא המצרי בתוך סיני, ולהורות על סגירת מיצרי טיראן, בשעה שהתברר מאוחר יותר כי כל זה אינו נכון.

בנוסף, נשיא ארצות הברית, ג'ונסון, סייע להונאת מדינות ערב, כאשר אישר למנהיגים הערביים כי ישראל לא תפתח במלחמה, ואף הזמין את סגן נשיא מצרים, זכריא מוחי אל-דין, לבקר בוויינגטון כדי לדון עמו בעניין, זאת כאשר כבר נתן את ה"אור הירוק" להנהגה הישראלית לפתוח בהתקפה. כך נעשה שימוש באמצעים שונים – מדיניים, כלכליים, דיפלומטיים וצבאיים – כדי למשוך אותן אל המלכודת.

חמורה מכך הייתה ההתנהלות הסובייטית בעניין זה, זאת כאשר השגריר הסובייטי בקהיר, העיר את נאצר משנתו, עם שחר ה-27 למאי 1967, כדי להעביר לו איגרת מההנהגה הסובייטית, בה נדרשה מצרים לעשות כל מאמץ כדי למנוע

² מידע כזה נמסר לאנואר אל-סאדאת בעת ביקורו במוסקבה ב-12 במאי, והוא העבירו לידיעת נאצר ועאמר. בהמשך הועבר מידע דומה למצרים גם בצורות אחרים. רודין: הצי הסובייטי במלחמת ששת הימים ב-1967.

³ Roi and Morozov: Morozov, p. 45-47. היו גורמים בשירותי המודיעין הסובייטי (ב-KGB) שפקקו במידע, אך החליטו בכל זאת לחלוק אותו עם המצרים. רודין: הצי הסובייטי במלחמת ששת הימים.

מלחמה, ולא להיות הראשונה שתתקוף⁴, דבר שמנע ממנה את האפשרות לבצע התקפה מונעת שהייתה מסכלת את התקיפה האווירית הישראלית, אשר הספיקה כדי לקבוע את תוצאות המלחמה והשגת הניצחון, לאחר הוצאת חיל האוויר המצרי מחוץ למערכה כעבור מספר מועט של שעות.

לכל אלה יש להוסיף גם את יחסי המעצמות באותה עת, והמלחמה הקרה ששררה ביניהן והשפעתה על המאבקים והעמים השונים ברחבי תבל, ובכלל זה במזרח התיכון. בשל מאזן האימה הגרעיני ששרר ביניהן, גובשה האסטרטגיה האמריקאית לניהול מלחמות מוגבלות ומקומיות והפעלת לחצים מדיניים וכלכליים, ובכלל זה על מצרים וסוריה. גם ההסתבכות בווייטנאם דחפה את ארצות הברית למהר ולהשיג הישגים ורווחים במקומות אחרים בעולם, כדי להטות את מאזן הכוח לטובתה. לכך יש להוסיף גם את עמדתן ויחסיהן של חלק מן המדינות הערביות עם הגוש המזרחי בהנהגת ברית המועצות, דבר שדחף את ארצות הברית לעמוד מול גל השחרור הגואה של חלק ממדינות ערב מן ההשפעה המערבית, וזאת באמצעות הפעלת לחץ מדיני וכלכלי, תמיכה בארגוני הריאקציה הערבים, וסיוע לישראל צבאית וכלכלית.

כך הגיעו יחסי העולם הערבי עם ארצות הברית בתקופה שלפני המלחמה להידרדרות גדולה, כאשר באותה עת גם התגבר המאבק בין המדינות המתקדמות והריאקציוניות, והחלו פעולות הפדאאין הפלסטינים, דבר שהשפיע על המצב הכלכלי בישראל ועל המורל, הביטחון והיציבות בה.

המהלכים המצריים

מאחר ומצרים הייתה קשורה באותה עת בהסכם הגנה משותף עם סוריה, היה זה אך טבעי שהיא תתגייס לעזרתה על רקע האימונים הישראליים נגד סוריה. לפיכך היא שיגרה ב-14 במאי את הרמטכ"ל המצרי, פריק (מקביל לרב אלוף) מוחמד פאוזי, לסוריה, כדי לבדוק את המידע על ריכוזי הכוחות הישראליים בקרבת הגבול הסורי. למרות שהרמטכ"ל המצרי, שחזר לקהיר למחרת, קבע כי אין כל ריכוזי כוחות בגבול, קבע המודיעין המצרי כי קיימים ריכוזי כוחות ישראליים בצפון ישראל בסדר גודל של 5-7 חטיבות חי"ר. לפיכך הודיעה מפקדת הצבא המצרי ב-14 למאי, כי הידיעות שבידה מצביעות על כוונת ישראל לבצע מהלך תוקפני כלפי סוריה, ולכן, בהתאם להסכם ההגנה המשותף בין שתי המדינות, החליטה המפקדה העליונה של הכוחות המזוינים במצרים להתערב במקרה שישראל תבצע תוקפנות כוללת נגד סוריה במטרה לכבשה, או חלק ממנה⁵.

כפועל יוצא מכך, הורה המושיר (פילדמרשל) עבד אל-חכים עאמר, סגן המפקד הכללי של הכוחות המזוינים המצרים, להעלות את הכוונות בקרב כוחותיו באותו יום לגבוהה ביותר, ומצרים החלה ב-15 במאי במבצע נרחב להנעת כוחותיה הערוכים בפיקוד המזרחי הנמצא באזור תעלת סואץ, לתוך סיני, יחד עם כוחות העתודה האסטרטגית הערוכים ליד קהיר. כל זה נעשה בגלוי ולאור היום, כשכוונתו הייתה לערוך הפגנת כוח ומהלך תעמולתי, ולא מהלך סודי לעבר החזית, שמטרתו לפתוח במלחמה⁶.

עם זאת, היה בצעדים אלה ואחרים, בהם נקטו מצרים וסוריה, כדי להצביע כי הן נערכות מול האימונים הישראליים. הסורים העלו את הכוונות בצבאם, תגברו את הכוחות הערוכים בחזית, ונקטו בצעדים שונים בתחומי ההגנה הלאומית והאזרחית. המצרים אף הדגישו כי הדבר נעשה בהתאם להסכם ההגנה המשותף בין שתי המדינות, וכי כבר לאחר הקרב האווירי ב-7 לאפריל ביקשו לסייע לסורים, ושיגרו ב-10 לאפריל לדמשק את מפקד חיל האוויר המצרי, פריק צידקי מחמוד, כדי לדון עם הסורים בעמידה המשותפת נגד ישראל.

המצרים הודיעו לסוריה כי מצרים תחוש לעזרתה במידה והיא תותקף על ידי ישראל. שר ההגנה המצרי, בדראן, מסר לשגריר הסובייטי על-פי בקשתו של האחרון, כי מצרים מתכננת התקפה יבשתית על ישראל במטרה להשתלט על

⁴ על-פי אחד המקורות הגיב נאצר כי אין הוא מתכוון להורות על התקפה, וכי למצרים אין תכנית התקפה. פאוזי: מלחמת שלוש השנים, חלק 1, פרק 7, עמ' 114.

⁵ פאוזי שבדק את הנושא, הסתמך על צילומי אוויר שבוצעו בחזית ב-12 וב-13 למאי, וכן על דיווחי סיורים סורים, שחדרו מעבר לקווי האויב..

⁶ על-פי אחד המקורות אמר הנשיא נאצר לשגריר הסובייטי פוז'דייב, כי הוא משגר את הכוחות לסיני כדי להפגין בפני ישראל ו"הפטרונים האימפריאליסטים" שלה, כי מצרים אינה מעורבת כל כך בתימן מכדי שלא תוכל לבוא ולסייע לסוריה. Roi and Morozov: Even: ch 3, p. 7. Roi and Morozov: Even: ch 3, p. 7. Roi and Morozov: Even: ch 3, p. 7. 85-86.

כברת שטח ממנה, ולא לנהל רק חילופי אש בגבול. לצורך זה הועלתה הכוונת בצבא המצרי, וכוחות מצרים חצו את תעלת סואץ ונערכו בחצי האי סיני לקראת התקפה, שתפתח מיידית, במידה וישראל תתקוף את סוריה.⁷

המצב הדרדר עוד יותר לאחר שהמצרים נקטו בשני מהלכים חריגים. הראשון, כשנאצר דרש (ב-16 למאי) מכוחות החירום של האו"ם שהיו ערוכים ברצועת עזה, לאורך הגבול עם ישראל, ובשארם אל-שיח' להתפנות, ובמקומם נכנסו כוחות "צבא השחרור הפלסטיני" לרצועת עזה, וכוחות מצרים לשארם אל-שיח'.

בעקבות כך התקיימה ב-19 במאי פגישה בין השגריר הסובייטי עם סגן נשיא מצרים, המושיר עאמר, שמסר לו כי לסילוק כוחות האו"ם מהגבול יש מטרות מדיניות וצבאיות. ראשית, ישראל תמצא עצמה בעקבות כך עומדת ישירות מול כוחות מצריים בגבולה הדרומי, דבר שלא יאפשר לה להמשיך ולהחזיק בריכוזי הכוחות בגבולה עם סוריה. בראיית המצרים, לא תוכל ישראל להסתכן בפתיחה במהלכים צבאיים מול סוריה, אך במידה וכך תעשה, יפתחו הכוחות המצריים הערוכים ליד גבולה הדרומי במלחמה. הסובייטים הביעו את תמיכתם בצעדי מצרים ובנכונותם לבלום את המלחי המדינות האימפריאליסטיות וישראל כנגד בעלות בריתה, מצרים וסוריה.

המהלך השני היה הודעתו (ב-23 למאי) של נאצר על סגירת מיצרי טיראן, ועל ידי כך מניעת השיט במפרץ עקבה/אילת מספינות ישראליות, וכן מספינות ממדינות אחרות בדרך לישראל. צעד זה, שהיווה הפרה של החלטת האו"ם מ-1957 בדבר זכותה של ישראל להשתמש במימי המצרים, ננקט מבלי לעדכן את ההנהגה הסובייטית וההנהגה הסורית, או להתייעץ עימהן לגבי תאום הצעדים הבאים.⁸ הסורים, שביקשו לדעת מה מתכוונים המצרים לעשות, שלחו משלחת לקהיר בראשות ראש הממשלה כדי לדון במצב.

עוד קודם לכן, ב-22 במאי, נפגש השגריר הסובייטי עם הנשיא נאצר, שהדגיש בפניו את מחויבותה של מצרים לסייע לסוריה במידה והיא תותקף. כן טען כי חשוב ביותר שממשלת ברית המועצות תפרסם הצהרה משמעותית נגד מזימות האימפריאליזם במזרח התיכון, בדומה לזו שהתפרסמה בעת ההתקפה המשולשת על מצרים ב-1956. הצהרה כזו הייתה אמורה לדברי נאצר להיות מכוונת יותר כלפי ארצות הברית מאשר ישראל, זאת מאחר וישראל היא רק בובה בידי האמריקאים.

כך הידרדרו העניינים למלחמת 1967, כששני הצדדים נוקטים בצעדים לתגבור כוחותיהם אלה מול אלה. בעקבות כך ובעקבות הכרזת מצרים על סגירת מיצרי טיראן בפני השיט הישראלי, החלה פעילות אמריקאית למניעת המלחמה, ובכלל זה ניסיון להקים כוח ימי בינלאומי להסרת המצור הימי במצרי טיראן, אך ברית המועצות סירבה לקחת בו חלק. למרות זאת שלחו האמריקאים כמה מספינותיהם לים האדום, כדי לנסות ולהביא להפסקת המצור.

בזירה הערבית התגברו ההכנות לקראת מלחמה. למצרים הגיעו כוחות קטנים מכוויית, ערב הסעודית ואלג'יריה, וגם ירדן החלה להיערך עם כוחותיה, וב-30 למאי טס המלך חוסיין לקהיר, שם חתם עם הנשיא עבד אל-נאצר על הסכם הגנה משותף, והציב את צבאו תחת פיקוד מצרי, בראשות פריק עבד אל-מונעם ריאד. זה הגיע לעמאן ב-1 ליוני כדי להפעיל את מפקדתו החדשה, אליה היו אמורים להצטרף גם כוחות עיראקיים שיגיעו לירדן, לאחר שגם עיראק הצטרפה ב-4 ליוני להסכם ההגנה המשותף. ב-1 ביוני הגיעה משלחת מצרית בכירה, בראשות סגן הנשיא, זכריא מוחי אל-דין, לדמשק, כדי לתאם את המהלכים המדיניים והצבאיים בין שתי המדינות. נראה כי באותה עת הגיע המודיעין הסורי למסקנה כי אין כל ריכוזי כוחות ישראלים בגבול, אך למרות זאת, נראה שלא נעשה כל מאמץ מצד מישוה לבלום את ההידרדרות. באותו יום מונה משה דיין לשר הביטחון הישראלי, דבר שהצביע מבחינת הערבים כי פתיחת המלחמה קרובה מבחינתה של ישראל. על רקע זה שינה הנשיא עבד אל-נאצר את עמדתו, שגרסה עד אז שהמסבר יסתיים בסופו של דבר בדרך דיפלומטית ולא במלחמה (כמו ב-1960), וערך דיון נרחב עם מפקדי צבאו ב-2 לחודש, בו הצהיר כי פתיחת המלחמה הפך לוודאי, וכי יתכן שישראל תבצע התקפת פתע על בסיס חיל האוויר המצרי, כפי שעשה חיל האוויר הבריטי בשנת 1956, ואף קבע כי הדבר יקרה ב-4 או ב-5 לחודש. בסוף הדיון אמנם הוסכם לנקוט בצעדי ההתגוננות הדרושים בחיל האוויר, כדי לצמצם את תוצאות המכה האווירית הראשונה של ישראל, ולאפשר לו את היכולת לבצע מכת נגד אווירית, אך בפועל לא ננקט כל צעד מעשי בעניין. בנוסף, הורה עאמר להפיץ את הערכת

⁷ הסובייטים לא נתנו את הסכמתם למצרים לבצע התקפה מקדימה נגד ישראל, כפי ששר ההגנה המצרי הציג זאת בדיוניו במוסקבה ב-23 במאי, ואף הזהירו את המצרים מלנקוט בצעד כזה, שיהיה בבחינת פתיחה במלחמה ומהלך של תוקפנות, בו ברית המועצות לא תוכל לתמוך. הדבר דווח לנאצר, והוא הגיב כי לאור עמדה סובייטית זו, החליט שלא לפתוח במלחמה ביוזמתו. רודין: הצי הסובייטי במלחמת ששת הימים.

⁸ לפי מקור אחר, הודיע נאצר לשגריר הסובייטי במצרים, פוז'דייב, על החלטתו לסגור את המיצרים בפגישתם ב-22 במאי. Roi and Morozov: Even: ch 3, p. 87.

המודיעין מאותו יום לכל הצבא, זו גרסה שישראל לא תפתח במלחמה יזומה בשל ההשלכות השליליות שיהיו לכך מבחינתה, דבר שהכניס את הצבא למעין רגיעה, שהתבססה על הערכה שגויה זו, וההוכחה היתה שבבוקר התקיפה ב-5 ביוני, טסו עאמר, מפקד חיל האוויר ובכירים אחרים לסיני כדי לבקר ביחידות השונות, ולקבל החלטות חדשות על הנעשה, והם נפגשו עם מטוסי חיל האוויר שהחלו בהפצצת הבסיסים המצרים בסיני וברחבי מצרים גופא.

לסיכום:

מלחמת ששת הימים היא דוגמה לכך שעימות באזורנו יכול לפרוץ גם כשהמעורבים בו אינם רוצים בו כלל וכלל, וזאת כתוצאה מהבנות לא נכונות, מהחלטות מוטעות ומנקיטה במהלכים שגויים. מוקד ההחלטות השגויות אז היה במצרים, והוא נבע גם מאי הבנות, גם מניתוח לא נכון של המצב וגם ממאבק כוחות פנימי בהנהגה המצרית, בין נאצר לבין סגנו עאמר בדבר השליטה בצבא, ובאשר לקבלת ההחלטות האסטרטגיות במדינה. ההחלטות המרכזיות התקבלו מבלי להתייעץ עם גורמי הצבא המצרי וגורמים אחרים במשטר, וכן עם בעלי הברית בברית המועצות, בסוריה ובמדינות ערב האחרות.

אי ההבנות של ההנהגה המצרית, שהביאו לנקיטת מהלכים בשטח ששינו את הסטטוס קוו בין מצרים לישראל, יצרו תחושה של הצלחה, מבלי לקחת בחשבון את מצבו של הצבא המצרי, ומבלי להעריך נכונה הן את תגובתה של ישראל והן את יכולותיה הצבאיות, שהפתיעו את כל מדינות ערב וגם את הסובייטים, ויצרו מציאות חדשה באזור.

מלחמת ששת הימים – נקודת המבט הסובייטית

אל"מ מיל. פסח מלובני

לברית המועצות היה תפקיד מרכזי בהתפתחויות שהביאו לפרוץ מלחמת "ששת הימים". חוקרים מערביים וישראליים שונים, רואים בה את האחראית לפרוץ המלחמה, ואף מציגים סיבה לכך: רצונה של מוסקבה להגביר את תלותן של מדינות ערב בסיוע הסובייטי, והגברת חדירתה למזרח התיכון באמצעותן.

על-פי מספר חוקרים הייתה ההנהגה הסובייטית באותה עת חלוקה בעמדותיה באשר למדיניותה במזרח התיכון. מצד אחד היו ראש הממשלה אלכסיי קוסיגין, נשיא הסובייט העליון, ניקולאי פודגורני ושר החוץ, אנדרי גרומיקו ספקניים באשר למידת מוכנותם של בעלי בריתם הערבים לצאת למלחמה נגד ישראל, ותמכו בניהול מדיניות זהירה במזרח התיכון, שמטרתה למנוע עימות מזוין באזור בין הערבים לישראל. מנגד עמדו המזכיר הכללי של המפלגה, לאוניד ברז'נייב ובן בריתו הפוליטי, שר ההגנה, המרשל אנדרי גרצ'קו, שתמכו בניהול מדיניות הרפתקנית יותר, שהביאה להידרדרות בסכסוך הערבי-ישראלי, ולפרוץ המלחמה ב-5 ביוני 1967. יש כאלה שאף רואים זאת כמהלך שנועד לחזק את מעמדם של אלה במדיניות הפנים הסובייטית.

על-פי אחת הגרסאות עודד הפיקוד הסובייטי הגבוה קצינים בכירים בצבאות מצרים וסוריה לצאת למלחמה נגד ישראל, ושכנע את ההנהגות המדיניות בשתי המדינות לתמוך בכך. היו כאלה בהנהגה הסובייטית שהאמינו כי הצבאות הערביים, המצוידים באמל"ח הסובייטי יהיו מסוגלים להתמודד היטב מול צה"ל.

מנגד, קיימת גרסה אחרת, הטוענת כי מוסקבה לא עודדה את הערבים לצאת למלחמה נגד ישראל, כי אם להיפך. היא ביקשה למנוע סכנה של התקפה ישראלית אפשרית על סוריה, אך נשיא מצרים, ג'מאל עבד אל-נאצר, פירש לא נכון את כוונות הסובייטים, וחסם את מפרץ אילת/עקבה מבלי ליידע את הקרמלין, ומבלי לקבל את הסכמת ברית המועצות לכך. מהלך זה שימש את הישראלים כעילה למלחמה (casus belli), והוביל לפרוץ מעשי האיבה באזור.

על-פי דו"ח סודי של יו"ר נשיאות הסובייט העליון והמזכיר הכללי של המפלגה הקומוניסטית הסובייטית⁹, לאוניד ברז'נייב, שהוצג בישיבת הנהגת המפלגה ב-20 ביוני 1967, נראה כי לברית המועצות לא הייתה כל כוונה לגרום לסכסוך מזוין במזרח התיכון ביוני 1967, וכי המלחמה הייתה תוצאה של אי הבנות, וחוסר יכולתם של הסובייטים לשלוט על מהלכי הערבים, ולא תוצאה של מזימה כלשהי. הדו"ח מציין כי בחודשים אפריל-מאי 1967 חשד הקרמלין, על בסיס מידע שקיבל, כי ישראל מתכננת מהלך התקפי נגד סוריה, ומתוך רצון לסכל מהלך זה ולהציל את המשטר הסורי, הודיעו הסובייטים למצרים וסוריה על תכניותיה של ישראל, וכי היא מרכזת את כוחותיה בגבול עם סוריה. מוסקבה קיוותה כי צעד זה יביא את נאצר לחוש לעזרתה של סוריה, על ידי כך שירכז את כוחותיו בגבול עם ישראל (כפי שעשה גם בתחילת שנת 1960). הסובייטים העריכו בטעות שישראל חלשה מבחינה צבאית, ולא תוכל להתמודד מול שתי חזיתות, במידה ויפרוץ עימות. כתוצאה מכך נתנה ברית המועצות את הסכמתה לסילוק כוח האו"ם מעמדותיו בגבול המצרי-ישראלי, ולהכנסת הכוחות המצריים לחצי האי סיני ורצועת עזה. הסובייטים האמינו, בדומה למצרים, כי צעדים אלה ירתיעו את ישראל מלתקוף את סוריה. עם זאת, מרגע שהמצב החל להידרדר במאי 1967, לא יכלה ברית המועצות לשלוט יותר על התפתחות המשבר, בעיקר לאחר שנאצר חסם את מפרץ עקבה ללא התייעצות אתה.

על-פי הדו"ח, בעקבות חסימת מפרץ עקבה, פעלה מוסקבה בנחישות כדי למנוע מהמצב להמשיך ולהידרדר, ולמנוע מישראל ומן המערב לממש את תכניות התוקפנות שלהם. החשש מפני אפשרות שחסימת המפרץ תדחוף את ישראל למלחמה, הביא את מוסקבה להפעיל לחץ דיפלומטי על ממשלת ישראל, ובמקביל עשתה מאמצים להנמיך את ההתבטאויות המתלהמות של מנהיגי מצרים וסוריה כלפי ישראל, ולהבטיח שלא ינקטו צעדים מתגרים נוספים מצדם כלפיה. בתוך כך אף ביקשה ההנהגה הסובייטית מנשיא סוריה, נור אל-דין אל-אתאסי, שביקר ב-30 במאי במוסקבה, להימנע מלנקוט בצעדים היכולים לשמש את ישראל כתואנה לפתוח במלחמה נגד סוריה. בקשה דומה הועברה גם לנשיא מצרים, נאצר, ב-26 במאי, והוא התבקש לעשות הכל כדי למנוע עימות מזוין עם ישראל. נאצר, וגם שר ההגנה שלו, שמש בדראן, שביקר במוסקבה בסוף מאי, הבטיחו לסובייטים שלמצרים אין תכניות לפתוח בעימות מזוין, או להתגרות בישראל כדי שתפתח במלחמה¹⁰.

⁹ Uri Bar-Noi: The Soviet Union And The Six-Day War: Revelations From The Polish Archives

¹⁰ Uri Bar-Noi: The Soviet Union And The Six-Day War: Revelations From The Polish Archives

ואמנם, ב-26 במאי התנהלו חילופי איגרות בין ראש ממשלת ישראל, לוי אשכול, לבין ראש ממשלת ברית המועצות, אלכסי קוסיגין. באיגרתו הזהיר אשכול מפני התוצאות המסוכנות העשויות לנבוע מהניסיון לנקוט במהלכים צבאיים. קוסיגין השיב לו כי על ישראל לשקול בכובד ראש את המצב, לגלות הבנה ולנקוט בכל הצעדים כדי למנוע עימות צבאי. איגרות ברוח דומה נשלחו ממוסקבה לנשיא ארצות הברית, ג'ונסון, ולראש ממשלת בריטניה, וילסון, בהן נטען כי במידה וישראל תתקוף את מדינות ערב, ברית המועצות תבוא לעזרתן, וכי יש לעשות כל מאמץ כדי למנוע את הידרדרות המצב. כמו כן העביר קוסיגין ב-27 במאי, באמצעות השגריר הסובייטי בקהיר, איגרת סודית לנשיא נאצר, בה דרש ממנו לגלות איפוק בסכסוך זה, והזהירו כי במידה ומצרים תפתח במלחמה, ברית המועצות לא תסייע לה, אך מנגד הבטיח לו שבמידה וישראל תפתח במעשי תוקפנות, אזי היא תגיש למצרים את כל הסיוע הדרוש לה.

הבטחה דומה ניתנה גם למשלחת סורית בכירה בראשות הנשיא הסורי, שביקרה במוסקבה באותה עת (29-30 במאי), לתמוך ולסייע במידה ואכן תפתח נגדם מלחמה¹¹.

על-פי אחד המקורות, ניסו הסובייטים ב-28 במאי אף לארגן מפגש בין נשיא מצרים, נאצר, לראש ממשלת ישראל, אשכול, במוסקבה. נאצר לא הביע התנגדות למהלך, אך בשל התנגדות הנשיא הסורי, אתאסי, לא יצא מהלך זה לפועל. לימים הביעו הסובייטים את עמדתם, ובכלל זה שר החוץ גרומיקו, כי הייתה זו טעות מצדם שלא לערוך מפגש זה, למרות ההתנגדות מצד סוריה.¹²

סיכום

למרות שחלפו 50 שנה מאז מלחמת ששת הימים ופירוק בריה"מ, רוסיה שירשה את בריה"מ לא פתחה את הארכיונים ולכן אין תשובות ברורות לגבי התנהלותה של בריה"מ בתקופה שקדמה למלחמת ששת הימים ובמהלך המלחמה.

קיימת הסכמה בקרב מרבית החוקרים, כי בריה"מ מטעמים שונים, שפורט במאמר זה, הייתה מעוניינת ביצירת "משבר מבוקר" שיניב עבורה הישגים אסטרטגיים ולא במלחמה בין ישראל למדינות ערב. בפועל המהלכים יצאו מכלל שליטתה של מוסקבה והובילו למלחמה שמלכתחילה שום צד לא התכוון שתפרוץ.

בדאן הבטיח לסובייטים כי מצרים תוכל להביס את ישראל, אך הוא לא שכנע את ההנהגה הסובייטית בעניין זה. **Yaacov Roi and Boris Morozov: Roi, p. 11** במהלך הביקור נפגש בדאן עם שר ההגנה הסובייטי, גרצ'קו, ממנו הבין כי ברית המועצות תעמוד לצד מדינות ערב, צבאית ומדינית, במאבקן נגד ישראל, ודיווח זאת עם שובו לנאצר. מוחמד פאזי, פרק 6, עמ' 95. לעומתו התרשמו חברים אחרים במשלחת המצרית, שנכחו בפגישות שהתקיימו במוסקבה, כי הסובייטים מבקשים לצנן את הרוחות ולמנוע את הידרדרות המצב, וכי אין לסמוך לגמרי על ההבטחות של גרצ'קו לסייע. **Roi and Morozov: Roi, p. 12-13**

¹¹ **מרואן חבש**: מלחמת יוני 1967, הנחות ועובדות.

¹² **אלכסנדר רוזין**: הצי הסובייטי במלחמת ששת הימים.

תפיסת הביטחון של ישראל במבחן מלחמת ששת הימים

שאל ש

נתוניה הגיאואסטרטגיים של מדינת ישראל בשנותיה הראשונות הציבו אתגר קשה בפני הנהגת המדינה בתקופה זו. העובדה שמדובר במדינה בעלת אוכלוסייה קטנה, חסרת עומק גיאוגרפי, מכשולים טבעיים או משאבי טבע, המוקפת במדינות עוינות מכל עבר, הציבה סמני שאלה לגבי יכולתה של מדינת ישראל לשרוד במקרה של מלחמה כוללת.

ביסוד תפיסת הביטחון עמד איום של מלחמה נגד קואליציה של מדינות ערביות שמטרתן להביא להשמדתה של מדינת ישראל. על בסיס נתוני פתיחה אלו נוצרה בראשית ימיה של המדינה "תפיסת הביטחון של צה"ל" שעיקרי הנחות היסוד שלה היו:

א. **חובה להגיע להכרעה מהירה של האויב** – יסוד זה מחויב, מכיוון שישראל איננה יכולה לעמוד במלחמה ממושכת הן מההיבט הכלכלי והן מההיבט המוראלי בשל מיעוט אוכלוסיין.

ב. **ההכרעה חייבת להתבצע בשטחו של האויב** – עקב היעדר עומק גיאוגרפי (עומק אסטרטגי) וקרבת קווי הגבול והחזיתות לריכוזי האוכלוסייה.

ג. **חובה לקיים צבא מאומן ומוכן, שרובו הגדול מילואים** – חובה זו מתבקשת, מכיוון שבמקרה של מלחמה במספר חזיתות בו זמנית, יידרשו חיילים רבים שיילחמו בסדרי הכוחות האדירים של צבאות האויב.

ואכן, תפיסה זו הנחתה את כלל פעילותו של צה"ל בעשורים הראשונים להקמתו, הן ברמת התכנון האסטרטגי וכתיבת תורת הלחימה, והן בבניין כוחו של הצבא הסדיר והמילואים.

החל בשנות ה-60 רווחה התפיסה שקיימים 3 מרכיבי יסוד בתפיסת הביטחון:

הרתעה - בראש ובראשונה יש לבנות יכולת אסטרטגית מדינית וצבאית שתרתיע את אויבי ישראל מלפתוח במלחמה. כוח ההרתעה של ישראל על פי תפיסת הביטחון, מתבסס על:

- השפעה מצטברת של הצלחות חוזרות ונשנות בסיכול ניסיונותיו של העולם הערבי לממש את מטרותיו נגדה בדרך המלחמה.
- הפעולות הצבאיות של ישראל בין המלחמות.
- תמיכה של מעצמה בישראל.

הרתעה – במידה וההרתעה תיכשל נדרשת יכולת מודיעינית שתיתן הרתעה בזמן על כוונת האויבים לפתוח במלחמה. ההרתעה חיונית על מנת לאפשר את גיוס צבא המילואים.

הכרעה - במקרה שההרתעה נכשלת, וצבאות ערב יתקפו את מדינת ישראל, יש להעביר את המלחמה מהר ככל האפשר לשטח האויב ולשאוף להשיג הכרעה מהר ככל האפשר (ההכרעה, היא שבירת רצון האויב להמשיך להילחם במהלך סיבוב לחימה נתון).

האם תפיסת הביטחון המסורתית הצליחה או נכשלה ?

בחינת יישומה של תפיסת הביטחון במלחמת ששת הימים ובתקופה שקדמה לה מראה כי למרות ההצלחה הצבאית של מלחמת ששת הימים הרי שתפיסת הביטחון על מרבית מרכיביה כשלה במלחמה זו.

ההרתעה - מרכיב ההרתעה נכשל ומדינת ישראל נקלעה במאי 1967 לתהליך משברי שבסופו ניצבה בפני קואליציה ערבית של 4 מדינות ערביות (מצרים, סוריה, ירדן ועיראק) המאוגדות בשתי חזיתות (חזית מזרחית וחזית מערבית) ויצרות איום קיומי על מדינת ישראל בגיבוי מעצמת על – ברית המועצות.

ההתרעה – בתחילת שנת 1967 העריך אמ"ן כי לא צפויה מלחמה כוללת של קואליציה ערבית נגד מדינת ישראל עד 1970 בשל הפילוג בעולם הערבי וריתוק חלק מהצבא המצרי למלחמה בתימן. הערכה זו הופרכה עם פרוץ המשבר במחצית מאי 1967.

כיוון שתגבור הכוחות המצריים בסיני נעשה ע"י נאצר באופן פומבי, הרי שמכאן ואילך במהלך המשבר לא נזקקה ישראל למרכיב ההרתעה שכן מרבית המהלכים של הצד הערבי נעשו בגלוי והובילו לנקיטת מכלול צעדי המוכנות של ישראל לקראת המלחמה הקרבה.

המרכיב היחיד בתפיסת הביטחון שהוכיח עצמו היה עיקרון המתקפה המקדימה שתחילתה במבצע "מוקד" במסגרתו הושמדו חילות האוויר של מצרים, ירדן וסוריה והמשכה במערכה קרקעית שהנחילה תבוסה לצבאות הערביים בשלוש חזיתות (סיני ורצועת עזה, יהודה ושומרון וברמת הגולן).

הנחה נוספת, לפיה ניצחון צבאי מכריע יתרום לשיפור כושר ההרתעה של ישראל או, כפי שניסח זאת יצחק רבין: "צה"ל צריך להיבנות ככוח מרתיע, ואם ההרתעה לא תעמוד - ככוח מכריע."¹³

הנחה זו הופרכה גם היא, שכן זמן קצר לאחר תום מלחמת ששת הימים החלה מלחמת ההתשה גם היא נגד קואליציה ערבית ב - 3 חזיתות ושש שנים מתום מלחמת ששת הימים פרצה מלחמת יום הכיפורים.

מלחמת יום הכיפורים מהווה את הכישלון הבולט ביותר של תפיסת הביטחון. ההרתעה לא פעלה וקואליציה ערבית (שהלכה והתרחבה במהלך המלחמה, תחילה מצרים וסוריה ובהמשך הצטרפו כוחות משלוח מעיראק, ירדן, ערב הסעודית, מרוקו, אלג'יריה, סודאן ולוב) תקפה את מדינת ישראל.

המודיעין נכשל במתן התרעה למלחמה וגם לאחר שמקבלי ההחלטות הפנימו את עובדת המלחמה שעומדת לפרוץ ביממה הקרובה נמנעו באופן מידי מגיוס מילואים מלא ומביצוע מכה מקדימה ע"י חיל האוויר בשל אילוצים מדיניים.

בנסיבות של הפתעה אסטרטגית וביחסי כוחות קשים התקשתה ישראל להשיג הכרעה ברורה בדומה למלחמת ששת הימים. הודות לנחישותם וכושר לחימתם של הלוחמים סיימה ישראל את המלחמה בניצחון על הצבא הסורי (פגיעה קשה בכוחות הסוריים וכיבוש "המובלעת" בשטח סוריה) וכיתור הארמיה השלישית של צבא מצרים ושליטה בשטח גדול ממערב לתעלת סואץ (עד הק"מ ה - 101 בדרך סואץ - קהיר). אולם, צה"ל לא הצליח לעקור את הצבא המצרי מהשטחים שתפס בסיני. לפיכך למרות הישגיו של צה"ל, בעיני מצרים נתפסה מלחמת יום הכיפורים כניצחון.

צה"ל ספג במהלך המלחמה אבדות כבידות בנפש ובאמצעי לחימה ונדרש ל"רכבת אווירית וימית" מארה"ב על מנת לספק את צרכיו באמצעי לחימה ותחמושת. בעת כניסת הפסקת האש לתוקפה היה כל כוחו של צה"ל מושקע בשתי החזיתות מבלי שנותרו עתודות וזאת בשעה שכוחות משלוח ערביים המשיכו לזרום לשתי החזיתות.

המלחמה המחיישה לישראל את הא - סימטריה הבסיסית עליה הצביע בן גוריון ואת מידת תלותה של מדינת ישראל בסיועה של מעצמה על מנת להצליח במאבקה מול אויביה.

בפרספקטיבה של למעלה מ - 40 שנה אנו יודעים להצביע על כך שמטרות המלחמה של סוריה ומצרים במלחמה זו היו מטרות מוגבלות : שחרור רמת הגולן ע"י הסורים והשגת הישגים מוגבלים של מצרים בסיני שהיו אמורים, להבנת

¹³ עדו הכת ואיתן שמיר, עליית האיומים בעצמות בינונית והצורך בכוחות ממוכנים ניכרים בצה"ל, מרכז בגין - סאדאת למחקרים אסטרטגיים, עיונים בביטחון המזרח התיכון מס' 125, מרץ 2017.

סאדאת, להספיק להנעת תהליך מדיני במסגרתו חשב להשיב את כל שטח סיני. דהיינו בניגוד למלחמות בעבר מטרות האויב היו מוגבלות ולא נועדו מלכתחילה ליצור איום קיומי על מדינת ישראל.

סיכום

לסיכום, נראה כי בהקשר של מלחמות קונבנציונליות בין מדינת ישראל לקואליציות ערביות, תפיסת "קיר הברזל" של ז'בוטינסקי ותפיסת "סבבי הלחימה" של בן גוריון הם אלה שהוכיחו את עצמם. ניצחונות של ישראל בסבבים חוזרים ונשנים של מלחמות, שהאחרונה בהן הייתה מלחמת יום הכיפורים הביאו למהפך המיוחל של נטישת האסטרטגיה של המלחמות נגד ישראל. בעקבות מלחמת יום הכיפורים הגיע סאדאת למסקנה כי דרך המשא ומתן והשלום הם ששייבו למצרים את חצי האי סיני ואילו סוריה שמרה על השקט בגבול רמת הגולן במשך 40 שנה ובמהלך תקופה זו אף ניסתה להגיע עם ישראל להסכמים ששייבו לה את רמת הגולן.

בעקבות הסכם השלום עם מצרים, נחתם הסכם שלום גם עם ירדן ובעקבות מלחמת ארה"ב בעיראק ב – 2003, הוסר האיום הצבאי העיראקי וכתוצאה מכך ירדה מעל הפרק הסכנה של קואליציה ערבית (הכוללת חזית מזרחית), שאימה על קיומה של מדינת ישראל במהלך שלושת העשורים הראשונים לקיומה.

50 שנים למלחמת ששת הימים, "ידענו לכבוש שטחים, לא ידענו להחזיק בהם" ("עומק אסטרטגי" כמושג פרדוקסלי)

ד"ר דב תמרי, תא"ל מיל'

מה ראוי לבחון מחדש אודות מלחמה שהתרחשה לפני 50 שנים? יש השואלים מה הם הלקחים ממלחמה זו. נראה לי שאין לקחים כלל, משום שבשפה המושגית הישראלית "לקחים" משמעותם תיקון מה שלא עלה יפה במלחמה שהסתיימה, והרי המלחמה הייתה בבחינת ניצחון מזוהר. לחילופין, יש הסבורים שמשמעות "לקחים" היא תגבור והכפלה של מה שהצליח. תהיה המשמעות אשר תהיה, ברור שמלחמה עתידית לא תדמה לקודמתה, שכן כל מלחמה משנה את המציאות וזו לא חוזרת על עצמה.

אחרי 50 שנים יש טעם וצורך לבחון, אם מחדש ואם בפעם ראשונה, את המושגים שעמדו בבסיס החשיבה המדינית והצבאית באותה תקופה ואשר ממשיכים לעצב את החשיבה הצבאית והמדינית עד היום. בחרתי לדון מחדש במושג "עומק אסטרטגי", המלווה אותנו מאז מלחמת העצמאות ועד היום, במיוחד בעומק האסטרטגי שהושג כתוצאה ממלחמת ששת הימים.

סוגיית העומק האסטרטגי הטרידה את צה"ל אחרי מלחמת העצמאות, כאשר התברר שאין אפשרות להסדרים עם המדינות הערביות השכנות. התצורה הגיאוגרפית של מדינת ישראל נראתה כקשה מאד להגנה. ארבע תפיסות וכיווני מענה התגבשו במטה הכללי שיצרו מערכת שהייתה התוכן המעשי של תפיסת הביטחון:

- ראשית, ישראל היא מדינה המצויה במצור ואיום תמידיים. על מנת להתכונן לאפשרות מלחמה עם חלק או כל צבאות המדינות השכנות וגם עם מדינות רחוקות, עליה לבנות צבא הממצה את מירב הפוטנציאל הכמותי, האנושי, החומרי והכלכלי, הקיים והעתיד בישראל.

- שנית, אל לה לישראל להיגרר למלחמה הדומה למלחמת העצמאות (שנמשכה שנה וארבעה חודשים, וששת אלפים הרוגים). המלחמה חייבת להיות קצרה ולא יקרה.

- שלישית, תפיסת המלחמה העדיפה "מלחמה ישראלית יזומה" בעדיפות הראשונה. גם מלחמת מנע, שאינה מונעת מלחמה כמובן, אבל מונעת תוצאות קשות ואת הנזקים העלולים להתרחש אם הצבאות השכנים יפתחו ראשונים במלחמה. כהשלמה, עוצבה המתקפה המקדימה שפרושה – אם נוצר משבר העלול להביא למלחמה – צה"ל יפתח ראשון במתקפה.

- רביעית, תפיסת הפעלת הכוח הצבאי, עוצבה כמתקפה מהירה, מיד בפתירת המלחמה, אל מרחב המדינה או המדינות השכנות, לכיבוש שטח והשמדת כוחות צבא, ולהשגת הפסקת אש בתנאים הנוחים ביותר, צבאיים ומדיניים.

מעבר לכל אלה התגבשה בצה"ל, במהירות מפתיעה, תפיסה שראתה בתוצאות מלחמת העצמאות מצב זמני ולא רצוי. לאור צורכי הביטחון, צה"ל ראה את עצמו כמי שאחראי על הביטחון הלאומי ועל פיתוח התשתיות במדינת ישראל. בשנותיה הראשונות של המדינה צה"ל תפס את ייעודו ככלי ממלכתי, שנדרש לפעול ולסייע למדינה גם מעבר לצרכי הביטחון המידיים.

מעמדו של צה"ל בחברה הישראלית ויחסיו עם ממשלות ישראל אפשרו לו לגבש תפיסה עצמאית, "חתרנית" אך לא סודית, שעיקרה התפשטות למרחב באמצעות מלחמה, בין אם יזמו אותה המדינות השכנות או אם ייווצר מצב המאפשר לישראל ליזום מלחמה.

עיון שיטתי במסמכי המטה הכללי והפיקודים המרחביים, בתוכניות רב-השנתיות ובמחקרי מטה שונים של המטכ"ל, בין השנים 1950 ל-1973 וגם אחריהן עד 1982, מראה כי צה"ל טיפח תפיסות חד-משמעיות להתפשטות במרחב, לעיצוב גבולות חדשים לחלוטין למדינת ישראל ולמיצובה במזה"ת.¹⁴

אפשר לננות תופעה זו כחתרנית, שכן לא הייתה הסכמה ממשלתית פורמלית, או הנחיה, למגמה זו שצה"ל עיצב, למעט במספר מקרים בודדים. מאידך, כתופעה חתרנית היא לא הייתה סודית ולא הוסתרה מראשי ממשלה, משרי ביטחון ולא מהממשלה כולה.

האם הממשלות התעמקו בתפיסות המלחמה מבית המדרש של צה"ל, או שמא אישרו או פסלו אותן? ניתן לומר שעפי"ר הממשלות התעלמו מהן. ההתפשטות למרחב כפי שעוצבה בצה"ל השפיעה עד מאד על התנהלותן ועל תוצאותיהן של המערכה "קדש" ב-1956, על מלחמת ששת הימים, על מלחמת ההתשה בשנים 1967 – 1970, על מלחמת יוה"כ וגם על מלחמת לבנון הראשונה. נראה שגם על החזקת שטחי יהודה ושומרון.

ישנה טענה שכל צבא, ראוי שיתכנן גם תכניות לעתיד, ללא הקשר מתהווה ברור. אולם בסופו של דבר המציאות והממשלות קובעות את שראוי לעשות בכוח הצבאי. סקירה מעמיקה של ההתפשטות למרחב מבית מדרשו של צה"ל, מלמדת שהתוכניות היו ביטוי לתודעה עמוקה, שהתפתחה במטות הכלליים ובקצונה הבכירה.

ההתפשטות במרחב נועדה, אליבא דצה"ל, להעניק למדינת ישראל עומק אסטרטגי. כאשר יושג, כך חשבו, לא יהיה צורך בצבא כה גדול ע"מ להגן על המדינה. בנוסף לעומק האסטרטגי ישראל תוכל גם נצל משאבי טבע כלכליים המצויים בשטחים שיכבשו. כתוצר לוואי, ישראל תזכה למעמד אזורי בלתי מעורער ואפשר יהיה גם לקדם פתרון במרחבים שיכבשו ליישוב הפליטים הפלסטינים שעזבו במלחמת העצמאות.

השאלה – מאז מלחמת העצמאות ועד היום, איך הבינו בצה"ל את המושג המורכב "עומק אסטרטגי" שהושג, כך סברו, במלחמת ששת הימים.

הגדרה מעניינת של סוגיית העומק האסטרטגי של ישראל אחרי מלחמת יוה"כ וההסכמים בין ישראל למצרים, אפשר למצוא בספרו "הערכה זהירה" של מי שהיה ראש אמ"ן במטה הכללי במשך שמונה שנים, האלוף אהרון יריב, שנחשב למוצלח מבין הקצינים שמלאו תפקיד חשוב זה.¹⁵

"למען הבהירות וכדי ליצור שפה משותפת עם הקורא, אגדיר את המושג "עומק אסטרטגי" כמרחב שבין הקו הקדמי ביותר, שבו יכולה מדינה להחזיק כוחות צבאיים להגנתה (להלן, הקו הקדמי) מבלי לפגוע בריבונותה של מדינה אחרת, לבין השטח החיוני שלה". "שטח חיוני" הוא שטח, שמשמעותו כיבושו על-ידי אויב הינה חיסולה של ריבונות אותה מדינה, ובמקרה של ישראל – אף חיסולה הפיסי של המדינה... "ההתייחסות למושג שטח חיוני הכרחית, שכן אחרת לא ניתן לדבר על עומק אסטרטגי, אלא אם כן כוללת המדינה הנדונה מדבריות, אגמים או ימות. אם לא נתייחס למושג שטח חיוני, הרי שבמדינה, שיישובה מגיעים עד לקו הקדמי, לא נוכל לדבר כלל על עומק אסטרטגי. נראה לי שיש להגדיר כשטח חיוני של מדינת ישראל את מרחב ירושלים-תל-אביב-חיפה, שבו מרוכזת רוב האוכלוסייה, רובה של התשתית ורוב מוסדות השלטון... "הערכת נתונים זו מונחת אף בבסיסה של ההשקפה, הגורסת היאחזותנו ברמת הגולן (גם אם לא בקו הנוכחי), והרואה בנהר הירדן גבול ביטחוני מזרחי וקו קדמי של מדינת ישראל, גם ללא ריבונות על מרביתה של הגדה המערבית. החזקה בקווים אלה משפרת את מצבנו האסטרטגי הן על-ידי הגדלה יחסית של העומק האסטרטגי, הן על-ידי מניעת קרש קפיצה נוח למתקפה עלינו מצד השכנים".

¹⁴ למתעניין במסמכים המכונים את ההתפשטות במרחב מבית מדרשו של המטכ"ל בשנים 1950 – 1982 מומלץ לעיין במסמכים הבאים בארכיון צה"ל: "מקרה מזרח", נתונים כלליים, מרץ 50. מחלקת התכנון, "מרחבי תפיסה של הפיקודים האופרטיביים, מצע לדיון, אוג' 50-דצמ' 51. אג"מ/מבצעים "התכנון המבצעי בצה"ל, 24 בדצמ' 51. "הערכת מצב גור 1", 1 ביוני 53. הערכת מצב למקרה מלחמה עם מדינות ערב, 53. תיק תכנון אסטרטגי "לביא" נוב' 53. "מקרה עכן", הערכת מצב, אוק' 53. "מחקר נבו", יולי 54. ישיבת מטכ"ל, תוכנית "קטורה", 9 באפר' 56. יומן בן גוריון חודשים ספטמבר-נובמבר 56. תיק "בני יעקב", 14 ביולי 58. "החלטות על הגדה המערבית", דצמ' 64. "הנחות יסוד לסד"כ גושן" 68. "מבצעים התקפיים בחזית המערבית", 13 ביולי 80. וכן הדיונים במטכ"ל אודות מטרות המלחמה בחודשים אפריל-אוגוסט 73. דיוני מטכ"ל אודות מטרות ויעדי צה"ל בלבנון, 79 – 82.

² יריב אהרון, "הערכה זהירה", מערכות/משרד הביטחון, ת"א (1998). השקפתו על עומק אסטרטגי פורסמה גם במאמר ב"מערכות", גיליון מס' 270-271, אוקטובר 1979.

זהו כאמור תיאור של המושג עומק אסטרטגי ע"י מי שהיה אלוף במטכ"ל ולא פחות חשוב – מי שייסד את בית הספר לפיקוד ומטה והראשון ועמד בראשו. תיאור זה מעיד על מצב הידע בצה"ל אודות מושגים חיוניים בחשיבה הצבאית.

ראשית, "שטח חיוני" הוא מושג מהסביבה הטקטית ואינו הולם חשיבה אסטרטגית ואופרטיבית. שנית, האפשרות שרק ירושלים, תל אביב וחיפה, הן מרחב חיוני וכל השאר היא זירה ללחימה המאפשרת עדיין את הבטחת קיום מדינת ישראל נשמעת אז וגם כיום כרעיון עוועים.

לכן, תפיסת ההפעלה של צה"ל בשנות ה-50 וה-60 גרסה כי היות ואין לאפשר למלחמה כל שהיא להתחולל בתוך גבולות שביתת הנשק מ-1949, צה"ל יהיה חייב ללחום במרחבי המדינות השכנות, לפתוח ראשון במלחמה, אם מלחמה יזומה, או אם במתקפה מקדימה. הערכה קבועה בצה"ל אמרה כי מלחמה כוללת של המדינות השכנות בישראל לא תתאפשר אם מצריים לא תיזום ותשתתף בה.

המערכה "קדש" נועדה להשיג שני דברים חשובים: להפיל את משטרו של נאצר, שנחשב למוביל המאבק הערבי בישראל ולהישאר בחצי האי סיני לתמיד.¹⁶

למרות חזרת צה"ל לגבול הבינ"ל בין ישראל למצריים, הושג הסכם לא כתוב עם מצריים המבטיח את חופש השייט לאילת ומצריים לא תחזיק בסיני כוחות צבא משמעותיים המאיימים על ביטחון ישראל. הסכם זה החזיק מעמד עד מאי '67.

אחרי נסיגת צה"ל מסיני בתחילת 1957, נוצר עומק אסטרטגי לישראל מול מצריים. עומק זה השליך על יחסי ישראל וירדן וגם על יחסי ישראל וסוריה. אמנם נמשכו סכסוך הגבול עם סוריה ובמידה מועטה עם ירדן, אבל לא היה חשש אמתי למלחמה כוללת עם מדינות אלה.

בעיה לא פתורה במרחב העומק האסטרטגי היה החשש שמצריים תיזום הפרה של המציאות ותיערך למלחמה בישראל ולצה"ל לא תהיה התרעה מספקת לגיוס המילואים וליזומות התקפיות מקדימות.¹⁷ החשש האמור הופג ב-1964 כאשר שופרו היכולות של המודיעין לספק התרעה בזירות המצרית והסורית.

מכאן, שמערכת "קדש" העניקה לישראל עומק אסטרטגי מצד אחד, ואילו מצריים לא איבדה שטחים שהיו מחייבים אותה למדיניות של מאבק עיקש בדומה לזו שנקטה בה אחרי מלחמת ששת הימים.

במאי '67 היוזמה המצרית לפרוס את רוב צבאה הכשיר בקדמת סיני הייתה חייבת להימשך יותר משבועיים עד שלושה, ואילו יכולות ההתרעה המודיעינית כיסו את המהלך המצרי במלואו. דוגמה לעומק אסטרטגי ללא נוכחות ישראלית בסיני.

אחרי מלחמת ששת הימים הייתה הסכמה מדינית וצבאית שישראל השיגה עומק אסטרטגי בשלוש זירות: מצריים, ירדן וסוריה.

טענתי היא, כי היה לישראל עומק אסטרטגי לפני מלחמת ששת הימים והיא איבדה אותו במדיניותה ויישומה הצבאי אחרי המלחמה.

מהו, אם כן, עומק אסטרטגי?

עומק, הוא מושג יחסי. בכל סביבה הגיונית של הגנת מדינה כל שהיא, העומק חייב להתפרש בהתאם לסביבת החשיבה המדינית והצבאית ויכולת המעשה. כאשר חל שינוי במציאות מתחייבת פרשנות חדשה אודות העומק על כל משמעויותיו.

³ למערכה "קדש" היו מטרות גלויות ומטרות סמויות: הגלויות – לפתוח את המצור המצרי על מפרץ אילת, להפסיק את חדירות הפדאיון מרצועת עזה ולפגוע בהתעצמות הצבאית של מצריים. המטרות הסמויות היו בראש ובראשונה הפלת המשטר במצריים, ומטרה זו הייתה החיבור היחידי בין ישראל לצרפת ובריטניה, ולשלוט בסיני כעומק אסטרטגי על האפשרויות הכלכליות הטמונות בו. ראה יומן בן גוריון בין אוגוסט לנובמבר 1956 וכן "מחקר מיכה" של צוות תכנון במטכ"ל מנוב' 56.

⁴ ראה מקרה "רותם", פברואר-מרץ 1960, כאשר בעקבות סבב תקריות בגבול סוריה ישראל, חלק ניכר מצבא היבשה המצרי נערך בקדמת סיני מבלי שסוכנויות המודיעין של ישראל וצה"ל ידעו על כך מבעוד מועד.

עומק בסביבה הטקטית: זה מושג פיזי שעניינו ההתנגשות הקרבית. עומק בסביבה הקרבית פירושו שילוב של חיילות בעלי איכויות קרביות שונות, בהקשר פיזיקאלי וגיאוגרפי. עומק פירושו, צורות של פריסת כוח, הדרך בה אנו ממלאים שטח, או מרחב מסוים בכוח צבאי. הצורך בברור המושג "עומק" בסביבה הטקטית והפיתוח לתורת לחימה נובע מהיחס בין שטח לכוח. ככל שהשטח גדול יותר והכוח קטן יחסית, נוצר קושי להסדיר את העומק. במקרה כזה מופיע משתנה/גורם נוסף והוא צורת הפעלת הכוח, ניידתו, חימושו, מהירות התגובה וכו'. כל אלה יוצרים עומק בסביבה הטקטית.

בסביבה האופרטיבית: העומק הוא שילוב של שטח/מרחב, יכולת צבאית, מבנה הכוחות (צבא סדיר וכוחות מילואים), גודלם, תפיסת הפעלתם וזמינותם לאור קבועי זמן, מהירות הגיוס הכללי, מול מידת היכולות והסיכון של צבאות מדינות אחרות. ככל שהמציאות האזורית והיחסים בין מדינת ישראל למדינה שכנה משתנים - מתחייב סידור צבאי מחדש של העומק האופרטיבי והמרחב, עפ"י ר לא לאור הפרדיגמה הקודמת. מתבקשת פרדיגמה חדשה, אם למטרת פרוש המציאות ואם למטרת שינויים תפיסתיים.

בסביבה האסטרטגית: משמעותו מצבה ומעמדה של מדינה במרחב בו היא חיה ומתקיימת, יחסיה עם מדינות שכנות ומדינות נוספות במרחב, מידת הסכנות שהמדינות מהוות, מידת הביטחון שמעצמות ומדינות משפיעות אחרות מעניקות לה, עוצמת הצבא, היגיון המדיניות, הסכמים בין לאומיים והסכמים בילטרליים, יחסי החוץ, משאבים כלכליים, עוצמה חברתית ועוד.

לא פחות חשוב - שילוב בין תפיסת הפעלת הכוח, ללגיטימציה, פנימית וחיצונית, להפעלת הכוח אותה יש לבנות מבעוד מועד, על מנת להשיג חופש פעולה אסטרטגי צבאי.

בישראל, במשך רוב שנות קיומה, העומק האסטרטגי כמושג מכונן נבחן לאור מספר הק"מ שבין קווי המגע עם צבאות אויבים. כך היה לפני מלחמת ששת הימים וגם אחריה. הטעות המהותית החמורה נבעה מהבנה לא נכונה של המושג "עומק אסטרטגי". מרחבי סיני ורמה"ג נתפסו ע"י צה"ל, כמכפילי כוח וכערובות ביטחוניות קיומיות, גם כאשר אחרי מלחמת ששת הימים היה ברור שאין סכנות קיומיות לישראל.

לכן, צה"ל הרשה לעצמו, בכוונת מכון, להסתפק ביחסי כוחות כמותיים קשים ונחותים בשתי החזיתות, בידעו שבזכות העומק יוכל להגן במלחמה על הקיום. אולם הצלחה וכישלון במלחמה אינם נגזרים רק מהכרעה במלחמה על הקיום. אפשר לספוג מכות כואבות, אבדות קשות, מפלות צבאיות ומפלות מדיניות, גם כאשר הקיום עצמו מובטח. העומק האסטרטגי אינו רלוונטי כאשר בוחרים מרצון לשעבד את העומק למושגי-על כמו "אף שעל", "גבול בן הגנה" וחוסר הסיכוי לכפות בכוח הסדר רצוי ונוח לישראל עד ש"הזמני" הופך ל"קבוע".

"גבול בן הגנה" במובנו הישראלי, משמעו הנצחת הסכסוך. אין גבול בן הגנה לשני צדדים הנמצאים בסכסוך עמוק, כאשר אחד הצדדים איבד טריטוריה החיונית עבורו וצבא היריב חונה דרך קבע בקרבתו המידית. לכן הצד שאין לו גבול בן הגנה יעשה ככל יכולתו לצאת למלחמה ע"מ להשיג גבול בן הגנה. זה סיפורה של מלחמת יוה"כ.

אחרי 67' מושג ה"עומק" עוקר לחלוטין, בגלל הרצון הישראלי לראות בעומק לאו דווקא מושג מגנתי, אלא מושג הכופה על היריב מצב בלתי נסבל עבורו, עד שיאות למו"מ שעיקרו תנאיה של ישראל. המגננה, כמצב יסוד, הנותנת תוכן ממשי לעומק אסטרטגי - הוזנחה. אם המגננה נזנחה - לא ניתן היה להמשיג את המלחמה הבאה אלא באמצעות המתקפה. כך נותר צה"ל בתפיסת המתקפה מיד עם פתיחת מלחמה, כפתרון למלחמה שלא נפתחה ביוזמת ישראל, אלא ע"י מצריים. בצה"ל הבינו שקיימת בעיה לא פשוטה, אולם פתרונה נמצא בדמות ה"התרעה המודיעינית", שהייתה חזות יחידה אל מול מערכת מושגית רבת סתירות ומתחים¹⁸.

חשיבה על סוגיית העומק האסטרטגי בהקשר הישראלי מלמדת כי במלחמות נגד מדינות שכנות ידענו לכבוש שטחים ולא ידענו כיצד להחזיק בהם, או לחילופין - להיפטר מהם למען עומק אסטרטגי, אם כמצב קבוע או אם כמצב זמני.

זהו סיפורן של שתי מלחמות - מלחמת ששת הימים שהביאה למלחמת יוה"כ. האם הייתה זו תופעה חד-פעמית ביחסים שבין ישראל למצריים, שהייתה הכוח הפוליטי והצבאי החזק ביותר מבין המדינות השכנות? נראה שלא.

⁵ ראה שני מסמכים שכתב ראש אמ"ן אהרון יריב, המטילים ספק בסיכויי ההתרעה למלחמה. האחד מ-1968 והשני מ-1972. ארכיון צה"ל.

18 שנות השהיה בלבנון בין 1982 - 2,000, אחרי שמרבית אנשי הפתח' והנהגתו עזבו לתוניס, הן סיפור שונה ובהקשר שונה. במשך 15 שנים אחרי החלטת הממשלה (בינואר 1985) לאשר הערכות מחדש של צה"ל לאבטחת גבולה הצפוני של מדינת ישראל, צה"ל נשאר בדרום לבנון למרות הכוונה המדינית לצאת מלבנון. צה"ל לא הצליח לתרגם את הנחיה המדינית להערכות אפקטיבית שתקנה את הביטחון ליושבים בגבולה הצפוני של מדינת ישראל.¹⁹

שאלה נוספת המחייבת דיון, היא האחיזה הישראלית ביהודה והשומרון, השונה במידה רבה מהאחיזה בסיני בזמנה ומ-18 שנות האחיזה בדרום לבנון, אך גם היא סובלת ממושגים לא מבוררים כמו גבול ביטחון ועומק אסטרטגי.

⁶ אחרי תום המערכה "שלום הגליל" ועד השלמת הנסיגה מלבנון ב-2,000 נהרגו בדרום לבנון וברצועת הביטחון 562 חיילים ולמעלה מ-3,000 נפצעו. מספרים אלה לא כוללים אזרחים ישראלים שנהרגו או נפצעו, גם לא את חללי אסון המסוקים.

תפיסת החרמון במלחמת ששת הימים

שאול שי

הר החרמון הוא חלק מרכס הרי מול הלבנון. כיוונו של רכס החרמון מדרום מערב לצפון מזרח ואורכו כ-60 ק"מ. הר החרמון הוא ההר הגבוה ביותר בישראל, אולם עד 1967 נמצא החרמון כולו בתחומי לבנון וסוריה. מאז מלחמת ששת הימים כלולים כ-7% משטח החרמון בגבולותיה של מדינת ישראל ושאר השטח נמצא בסוריה ולבנון. פסגת ההר היא בגובה 2,814 מטרים מעל פני הים ונמצאת על הגבול בין סוריה ולבנון. הפסגה הגבוהה ביותר בתחומי ישראל היא כיפה בגובה 2,236 מטרים מעל פני הים.²⁰

למרות החשיבות האסטרטגית הנגזרת ממיקומו וגובהו של החרמון, באופן מפתיע, כיבוש רכס החרמון לא נכלל בתוכניות האופרטיביות של פיקוד הצפון ערב מלחמת ששת הימים. יתר על כן, גם לאחר שישראל פתחה במתקפה בחזית הסורית, והתכניות האופרטיביות עודכנו, עד להפסקת האש עם סוריה, לא נכלל החרמון בתכניות של צה"ל.

התכניות ההתקפיות של פיקוד הצפון

לקראת אביב 1967, היו בידי המטכ"ל שלוש תכניות התקפיות בחזית הסורית. התכנית הרחבה ביותר, תכנית "גרזן", נועדה להשמיד את צבא סוריה ולכבוש את בירתה, דמשק. תכנית שנייה – "מלקחיים" – נועדה לכיבוש רמת הגולן עד קו אורך 230. התכנית השלישית, "מרקחת" – הייתה תכנית מצומצמת, שנועדה להשתלט על רמת הבניאס ועל הקטע הצפוני של עבודות ההטיה שביצעו הסורים.²¹

התכנית ששימשה בסיס לכיבוש רמת הגולן במלחמת ששת הימים הייתה תכנית "מלקחיים". הכוונה בתכנית הוגדרה "צה"ל יכבוש את הרמה הסורית עד קו אורך 230, ישמיד את עיקר צבא היבשה וחיל האוויר הסורי, יתארגן להגנה בשטח הכבוש, יהיה מוכן להמשך כיבוש הרמה הסורית ודמשק ויגן על מרחב המדינה בשאר הגזרות".²²

מעניין לציין, כי גם בתכנית המגננה הסורית, "ג'יהאד", שהוכנה ב-1964 ושימשה את הבסיס להיערכות הצבא הסורי במאי 1967, לא הייתה הקצאת כוחות משמעותית לתפיסת החרמון שהיה, שטח ריבוני סורי.

בתכנית "מלקחיים" לא הייתה התייחסות לתפיסת החרמון. במהלך תקופת "ההמתנה"²³, לאור הקדימות שנתן המטכ"ל לחזית המצרית ודילול הכוחות של פיקוד צפון, גיבשה מפקדת הפיקוד שתי תכניות התקפיות מוגבלות "מקבת צפון" ו"מקבת דרום" שניתן היה להפעיל אותן בהיקף כוחות מצומצם יחסית ובדרוג. תכניות אלה לא כללו כל התייחסות לנושא החרמון.

צה"ל יצא למתקפה בחזית הסורית בבוקר ה-9 ביוני, אותה עת כבר הסתיימה הלחימה בחזית המצרית ובחזית הירדנית והמערכה ברמת הגולן התנהלה בצל החלטותיה של מועצת הביטחון בדבר הפסקת אש. לפיכך צה"ל נדרש לפעול במהירות, כאשר הדרג המדיני עושה כמיטב יכולתו להרוויח זמן על מנת שצה"ל יוכל להשיג את יעדיו.

הפסקת האש בחזית הסורית נכנסה לתוקף ב-10 ביוני בשעה 18:30. עד אז צה"ל עדיין לא השיג את כל יעדיו, ובפועל הפוסקה פעילות חיל האוויר אך כוחות הקרקע הוסיפו להתקדם במגמה לתפוס שטחים חיוניים בטרם יגיעו משקיפי האו"ם לאכוף את הסכם הפסקת האש. סוריה התלוננה כי ישראל מפרה את הסכם הפסקת האש, וברית המועצות דרשה כינוס דחוף של מועבי"ט ב-11 ביוני. ב-11 ביוני התכנסה ממשלת ישראל לישיבה שבה ציינה את

²⁰ הנקודה נמצאת מערבית למצפה שלגים, שגובהו 2,224 מטרים מעל פני הים ומצפון-מזרח לרכבל העליון שבאתר הסקי.

²¹ שמעון גולן, מלחמה בשלוש חזיתות, הוצאת מערכות, 2007, ע"מ 38.

²² שמעון גולן, מלחמה בשלוש חזיתות, הוצאת מערכות, 2007, ע"מ 39 - 40.

²³ תקופת "ההמתנה" – מ-15 במאי – 5 ביוני 1967.

סיום המלחמה. כאמור במהלך ימי הלחימה לא עלתה סוגיית תפיסת החרמון על הפרק ורק לאחר הפסקת האש הסופית עם הסורים עלה הרעיון לתפוס את החרמון.

תפיסת רכס החרמון

קיימות מספר גרסאות לגבי האופן שבו התקבלה ההחלטה על תפיסת החרמון. יובל נאמן, היה במלחמת ששת הימים, עוזר ראש אמ"ן. יובל נאמן טען כי עוד ב- 10 ביוני ביקש משר הביטחון לתפוס את פסגת החרמון אך נענה בשלילה. אולם למחרת ב- 11 ביוני, בעת שהם טסו יחדיו לקוניטרה הצליח לבסוף לשכנע את דיין ולאחר הנחיתה במפקדת אוגדה 36, הורה שר הביטחון את מפקד האוגדה לתפוס את פסגת החרמון.²⁴

מפקד חיל האוויר, מוטי הוד, סיפר כעבור שנים כי הוא היה זה שביקש לתפוס את החרמון. לדבריו עשה זאת בעת שישבו בפורום רחב של מפקדים בקוניטרה ודנו בשאלה היכן לקבוע את הגבול עם סוריה. לדבריו הוא נימק את הצורך בתפיסת החרמון בחשיבות המודיעינית של המקום בזכות קו הראיה ממנו לדמשק. לדבריו שר הביטחון משה דיין אישר את בקשתו.²⁵

מפקד פיקוד צפון אלוף דוד אלעזר סיפר כי בדיון שנערך אצלו, בראשות שר הביטחון, שאל מפקד חיל האוויר, מה באשר לחרמון. מפקד חיל האוויר טען כי ניתן לעלות לחרמון רק באמצעות מסוקים ושר הביטחון אישר את תפיסת החרמון.²⁶

ב- 11 ביוני 1967, ניתנה פקודה לחטיבת גולני לשלוח כוח לתפוס את החרמון. לחטיבה לא ניתנה הנחיה ברורה לגבי המקום הספציפי אותו היא צריכה לתפוס. מפקד חטיבת גולני, אל"מ יונה אפרת, שישב באותה שעה בקוניטרה, הטיל את המשימה על מג"ד 13. לדברי מג"ד 13 המח"ט הנחה אותו "לעלות למעלה לחרמון, למצוא מקום שממנו אפשר לראות גם את דמשק וגם את מחנה האימונים בקטנא של השריון הסורי". מג"ד 13 החליט לשלוח מחלקה לביצוע המשימה כאשר הוא מצטרף למחלקה זו.

חיל האוויר הקצה למשימה 2 מסוקי סיקורסקי, שנחתו ליד מפקדת החטיבה בקוניטרה כדי להטיס את הכוח. אולם כושר הנשיאה של המסוקים לגובה הנדרש היה מוגבל ולכן נדרשו מספר רב של סבבים על מנת להנחית את הכוח. הטייסים הונחו להנחית את הכוח בפסגת החרמון אך בפועל המסוקים לא הצליחו להתרומם לגובה הנדרש והנחיתו את הכוח בגובה של כ-1,700 מ', (הגובה של תחנת הרכבל התחתונה של היום).

מוטי הוד, מפקד חיל האוויר, תומך בגרסה זו "אני התכוונתי שנעלה לחרמון הסורי, אבל היה אז ערפל וההליקופטר לא ראה לאן הוא נוחת וירד יותר נמוך. זאת המקריות של ההיסטוריה".²⁷

מג"ד 13, סא"ל פנחס נוי "אלוש" טס בסבב הראשון ומתאר את אשר חווה: "עליתי למעלה ראשון, ירדתי, הסתכלתי, ראיתי את קטנא, ראיתי את דמשק, ראיתי כפר דרוזי חאדר, נתתי הנחיה – פה יקום מוצב! הורדתי את הקשר שבא איתי, ואחרי זה החיילים החלו להגיע והקמנו את המוצב. עכשיו מישהו בא לשאול אותי מי ומה ואיך? ישבתי למעלה, דבר ראשון נתתי ליענקלה קצין הקשר שלי, להוריד קשר קווי, לא להסתמך רק על מכשירי רדיו, שיהיה לי קו קווי למחנה במסעדה. וככה הוקם מוצב החרמון".

במהלך לילה 12 – 11 ביוני החליטה החטיבה לשגר כוח שיתגבר את המחלקה בחרמון ותעביר לו אספקה. למשימה נשלח כוח נוסף של גולני כאשר הוא נעזר בפלוגת הפרדות של הצבא.

ב-15 ביוני 1967 הוטסו משקיפי או"ם לחרמון וסימנו יחד עם קציני צה"ל וקצינים סוריים את קו הפסקת האש החדש.

²⁴ שמעון גולן, מלחמה בשלוש חזיתות, הוצאת מערכות, 2007, ע"מ 334.

²⁵ מתי מייזל, המערכה על הגולן, יוני 1967, מערכות, 2007, ע"מ 101.

²⁶ שמעון גולן, מלחמה בשלוש חזיתות, הוצאת מערכות, 2007, ע"מ 334.

²⁷ האלוף הוד, בריאיון לעיתון "הארץ", באפריל 1996.

מרגע זה שלטה ישראל ב-7% משטח החרמון. תחילה הוקמו עמדת תצפית וכמה צריפים למגורים שבמשך הזמן הפכו להיות מוצב החרמון הישראלי. רק ב - 1969 הסתיימה סלילת כביש צר מהכפר מג'דל שמש למוצב הישראלי. בשנים 1969 – 1973 הפך מוצב החרמון לבסיס מודיעין חיוני ושמש כ " עיניים ואזניים" של המדינה.

במלחמת יום הכיפורים שמש מוצב החרמון על מתקני המודיעין שהוצבו בו, יעד מרכזי לקומנדו הסורי שהשתלט עליו בתחילת המתקפה הסורית ברמת הגולן. צה"ל נדרש לנהל קרבות קשים על מנת לשחרר את רכס החרמון ומוצב החרמון מידי הסורים.